

ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

ТІМЕЦЬ Оксана Володимирівна



УДК 371.134 : 91

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ФОРМУВАННЯ ФАХОВОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ГЕОГРАФІЇ
У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Черкаси – 2011

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий консультант – доктор психологічних наук, професор
Семиченко Валентина Анатоліївна,
Університет сучасних знань,
професор кафедри психології та педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Зеленська Любов Іванівна,
Дніпропетровський національний
університет імені О. Гончара,
завідувач кафедри фізичної
та економічної географії;

доктор педагогічних наук, професор
Криловець Микола Григорович,
Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя,
професор кафедри географії;

доктор педагогічних наук, професор
Шахов Володимир Іванович,
Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського,
професор кафедри педагогіки.

Захист відбудеться „09” червня 2011 року о 9 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 73.053.02 у Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького за адресою: 18031, м. Черкаси, бульвар Шевченка, 81, 2-й поверх, зал засідань.

Із дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького за адресою: 18031, м. Черкаси, вул. Університетська, 22.

Автореферат розіслано „06” травня 2011 року.

Т.в.о. вченого секретаря
спеціалізованої вченої ради



О. А. Біда

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Нові соціально-економічні умови в державі, інтеграція України у світову систему освіти вимагають якісної перебудови підготовки фахівців. У сучасній педагогічній науці актуалізовано ідею компетентнісного підходу до професійної підготовки вчителя, зокрема географії, що сприяє розвитку його особистості, здібностей, самостійності, виробленню вмінь здобувати нові знання.

Закони України „Про освіту”, „Про вищу освіту”, „Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті”, „Концепція базової фундаментальної освіти в Україні”, „Концепція географічної освіти” пропагують особистісний розвиток учителя як найвищу цінність суспільства, висувають принципово нові вимоги до його професійної підготовки. Виконання порушених завдань пов'язане з реформуванням вищої освіти в напрямі реалізації положень Болонського процесу, її інтеграції в європейський освітній простір.

Підвищення ролі інформаційно-технологічного фактора сприяло модернізації освіти та її переорієнтуванню на підготовку компетентного фахівця, який здатен демонструвати високорозвинені інтелектуальні професійні й особистісні якості. Сутність компетентнісного підходу полягає в посиленні вагомості інтелектуального, комунікативного, морального, когнітивного та інформаційного освітніх компонентів. Важливим завданням сучасної науки є окреслення складників компетентності, що оптимізують якість освіти. Саме тому, на думку науковців (Н. Бібік, В. Луговий, О. Овчарук, О. Пометун, О. Савченко, О. Хуторський та ін.), необхідно переорієнтувати навчальні програми, підручники та інше навчально-методичне забезпечення на компетентнісний підхід, що вимагає переосмислення специфіки вивчення у ВНЗ географічних (фундаментальних і спеціальних) тобто фахових дисциплін. Компетентнісний підхід уможливорює формування фахової компетентності як інтегрованого багаторівневого утворення в цілісній професійній структурі особистості вчителя географії, спрямований на досягнення поставленої мети, формування цілісної особистості, її якостей та практичного досвіду самостійної й пошуково-дослідницької роботи. Потрактування фахової компетентності як головного структурного компонента професійної підготовки вчителя географії є актуальним у педагогічній освіті.

Зосередження особливої уваги на професійній підготовці майбутнього вчителя географії зумовлене тим, що саме він створює підґрунтя для формування наукової картини світу в свідомості покоління, яке підростає, розвиває географічне мислення школярів, їхнє вміння виявляти та аналізувати певні закономірності й причинно-наслідкові зв'язки між різними природними та соціальними процесами і явищами, долучає учнів до культурних надбань рідного краю й держав світу, надає знання й уміння, які виконують присутню роль у житті людини та стимулом поповнення яких слугує внутрішня мотивація особистості. Як ключова фігура в цьому процесі, учитель географії повинен мати глибокі географічні знання, бути готовим змінюватися та пристосовуватися до нових реалій, оперувати інформацією, бути

комунікабельним, уміти ухвалювати рішення, що здебільшого формується під час його навчання у ВНЗ. Охарактеризовані вимоги актуалізують формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії як пріоритетне завдання суспільства.

Якість професійної підготовки студентів-географів в українській вищій школі спрямована на європейський вимір, де основою досягнення високого рівня знань є набуття готовності до самостійної роботи (самостійність, самовдосконалення, саморозвиток, уміння здобувати знання й використовувати їх у професійній діяльності), усвідомлення романтизму професії та її мандрівного характеру; формування в першокурсників і поглиблення у випускників професійної спрямованості й ціннісних орієнтацій – складників фахової компетентності майбутнього вчителя географії. З огляду на це, викладачам фундаментальних і спеціальних географічних дисциплін необхідно, враховуючи засади компетентнісного підходу, не лише сформувати в студентів певний рівень фахових знань і вмінь, а й виробити в них здатність до розв'язання проблемних завдань, до самостійності в навчальній роботі, у пошуку інформації, її опрацюванні й застосуванні, розвинути особистісні якості, зокрема географічну культуру, посилити мотивацію навчання й ціннісні орієнтації професійної діяльності. Таке завдання потребує інтегрованого підходу до вивчення студентами-географами фундаментальних і спеціальних географічних дисциплін та створення умов для запровадження проблемно-модульної технології навчання.

Значущість професійної підготовки майбутніх учителів географії посилюють тенденції реформування освіти, особливо ті, які спрямовані на розв'язання протиріч між традиційними формами й методами навчання та появою нових знань, нової інформації, що сприяє виробленню в студентів-географів умінь професійно й мобільно реагувати на постійні зміни в практичній і науковій діяльності, а також практичних умінь розв'язувати проблемні завдання чи ситуації. Сучасні стандарти вищої освіти акцентують увагу на інтеграції навчальних дисциплін, що вимагає розроблення теоретичних і практичних засад моделювання дидактичного процесу, його інформатизації, з'ясування механізму реалізації взаємозв'язків між дисциплінами з урахуванням професійної спрямованості в ході добору їхнього змісту.

Окресленій проблемі присвячено наукові дослідження в галузі філософії освіти (В. Андрущенко, Б. Гершунський, О. Глузман, І. Зязюн, В. Кремень, А. Кузьмінський та ін.); професійної підготовки фахівців у вищій школі (А. Алексюк, Н. Волкова, С. Гамараш, С. Гончаренко, А. Гуржій, А. Капська, В. Козаков, М. Лазарєв, П. Підкасистий, Н. Побірченко, О. Савченко, В. Семиченко, С. Сисоева, С. Харченко та ін.); теорії компетентнісного підходу до навчання (В. Байденко, Є. Зеєр, І. Зимня, І. Зязюн, Н. Кузьміна, А. Маркова, Л. Мітіна, О. Овчарук, О. Пометун, В. Шахов та ін.); теорії діяльнісного підходу до процесу розвитку особистості (Б. Ананьєв, Л. Виготський, О. Леонтєв, С. Рубінштейн, В. Семиченко та ін.).

Реорганізація мережі вищих навчальних закладів в Україні зумовлює

потребу в їх випереджальному інноваційному розвитку й створенні умов для самореалізації майбутнього фахівця, набуття ним уміння працювати в умовах оновленого суспільства. Постійне збільшення обсягу знань, підвищення вимог до професійної й спеціальної (фахової) підготовки сучасного вчителя географії вмотивовують необхідність глибокого дослідження системи формування цілісної особистості педагога-географа та впровадження позитивних змін у навчально-виховному процесі ВНЗ. Теоретичним підґрунтям для таких досліджень слугують роботи географів, методистів М. Баранського, О. Бугрій, Г. Денисика, І. Душиної, Л. Зеленської, М. Криловця, С. Коберніка, В. Корнеєва, Л. Круглик, В. Максаковського, П. Масляка, Н. Муніч, Т. Назаренко, В. Обозного, О. Плахотник, Г. Понурової, В. Серебря, А. Сиротенка, О. Скуратовича, О. Топузова, О. Топчієва, П. Шищенка та ін.

У контексті професійної підготовки майбутніх учителів географії донині не розв'язано суперечності між: вимогами сучасного ринку праці до підготовки майбутніх учителів та рівнем їхньої фахової компетентності, що не відповідає світовим стандартам; традиційним підходом до змісту географічної освіти, що обмежує підготовку фахівців на функціональному рівні, і переходом до системних, інтеграційних, технологічних компетентнісних структур, які забезпечують когнітивні, ціннісно-змістові, мотиваційні, особистісні складники змісту й, зокрема, розвиток географічної культури майбутнього вчителя-географа; необхідністю врахування особливостей структуризації педагогічної освіти та її реалізацією; нововведеннями в освіті та застарілим науково-методичним забезпеченням; зміною співвідношення сучасних інноваційних і традиційних технологій у роботі студентів та підвищенням вимог до їхньої фахової підготовки; факторами, які впливають на формування фахової компетентності вчителів географії, та нез'ясованістю особливостей процесу створення організаційно-педагогічних умов з урахуванням потреб компетентнісного підходу до підготовки майбутніх учителів географії; сучасними вимогами до викладачів і їхньою підготовкою та досвідом.

Отже, необхідність подолання окреслених протиріч і актуальність наукової проблеми зумовили вибір теми дослідження **„Теорія і практика формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії у процесі професійної підготовки”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України; плану роботи наукової лабораторії педагогічної компетентності Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини за темою „Формування і розвиток педагогічної компетентності майбутнього вчителя в умовах освітнього середовища вищого педагогічного навчального закладу” та наукової лабораторії цього ж ВНЗ „Екологія і освіта” в ході розроблення держбюджетних тем „Вивчення біорізноманіття як аспект гуманізації освіти студентської та учнівської молоді” (номер державної реєстрації 0100U000316) у 2000 – 2002 рр. і „Трансформація ландшафтних екосистем Центральної частини басейну річки Південний Буг та участь молоді у їх відтворенні” (номер

державної реєстрації 0105U007891) у 2006 – 2009 рр.

Тема дисертації затверджена Вченою радою Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол № 9 від 23 квітня 2007 р.) та узгоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 7 від 25 вересня 2007 р.)

Мета дослідження полягає в науковому обґрунтуванні теоретико-методологічних засад формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії у процесі професійної підготовки у ВНЗ.

Реалізація мети передбачала розв'язання таких завдань:

1. Виконати ретроспективний аналіз проблеми на різних етапах розвитку освіти й суспільства.

2. Охарактеризувати сучасний стан розвитку професійної підготовки майбутнього вчителя географії у системі вищої освіти України й зарубіжжя.

3. Розкрити сутність і зміст компетентності як інтегрального багаторівневого утворення в контексті освітніх змін; проаналізувати сучасні аспекти впровадження компетентнісного підходу.

4. Обґрунтувати та експериментально перевірити організаційно-педагогічні умови формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії.

5. Розробити модель реалізації системи формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії та провести її дослідно-експериментальну апробацію.

6. Розробити систему навчально-методичного забезпечення професійної підготовки майбутніх учителів географії.

Об'єкт дослідження – процес професійної підготовки майбутнього вчителя географії у вищих навчальних закладах.

Предмет дослідження – теоретичні та методичні засади формування фахової компетентності майбутніх учителів географії у процесі професійної підготовки.

Концепція дослідження. Основні підходи до організації дослідження обґрунтовані змінами в освітній парадигмі, пов'язаними із запровадженням у процес професійної підготовки майбутніх учителів, зокрема географії, компетентнісного підходу, який ураховує перспективні напрями модернізації освіти відповідно до вітчизняних та світових стандартів, інтеграції в європейський і світовий освітній простір.

Аналіз сучасних тенденцій розвитку географічної освіти аргументовано доводить потребу в з'ясуванні суті сучасних наукових підходів до розв'язання проблеми формування фахової компетентності, її сутності, структури та окреслення шляхів упровадження моделі реалізації системи формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії.

Концептуальні засади дослідження об'єднують методологічний, теоретичний та практичний блоки.

Методологічний блок відображає обґрунтування, взаємодію та взаємозв'язок наукових підходів до вивчення проблеми, застосованих під час дослідження. *Компетентнісний* підхід, зокрема, уможливив з'ясування

закономірностей побудови й функціонування професійної освіти для формування фахової компетентності як інтегративної якості; *аксіологічний* – сприяв упровадженню в навчальний процес мотивації й ціннісних орієнтацій педагогічної діяльності як детермінантів процесу підготовки, що забезпечує розвиток спеціальних компетенцій, активізацію мотиваційно-ціннісної сфери студентів; *системний* – дозволив забезпечити єдність і цілісність усіх компонентів змісту та процесу професійної підготовки майбутніх учителів географії для формування їхньої фахової компетентності; *особистісний* – дав змогу викладачам гармонійно поєднувати в змісті професійної підготовки студентів зовнішні й внутрішні мотиви навчальної діяльності з ціннісним сприйняттям майбутньої професії та удосконалювати навчально-пізнавальну діяльність студентів на основі самоорганізації і самоутвердження; *діяльнісний* – дозволив забезпечити необхідні умови поетапного входження майбутніх учителів географії в практичну діяльність (навчально-польова, педагогічна практика) і впровадження розроблених організаційно-педагогічних умов для формування фахової компетентності.

Теоретичний блок уможлиблює вивчення провідних теорій, ідей, дефініцій, науковий опис досліджуваного явища, його аналіз, узагальнення й синтез, а також дає підстави для обґрунтування потреби вдосконалення процесу формування фахової компетентності майбутніх учителів географії в сучасних соціально-економічних реаліях.

Практичний блок передбачає побудову моделі реалізації системи формування фахової компетентності майбутніх учителів географії та її впровадження в навчальний процес ВНЗ.

Обґрунтування методологічного, теоретичного й практичного блоків дало змогу окреслити провідну ідею авторської концепції, згідно з якою фахова компетентність майбутнього вчителя географії є інтегральною характеристикою особистісного становлення (наявність мотивації навчання й ціннісних орієнтацій) та професійної діяльності, що пов'язана зі здатністю використовувати комплекс фахових знань, умінь і навичок й володіння загальними розумовими діями (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення тощо) та їх специфікацією на матеріалі фундаментальних і спеціальних географічних дисциплін; уміння здійснювати дослідницьку діяльність стосовно обраного кола питань. У процесі професійної підготовки компонентами системи постають цінності, мотиви, мета, зміст, самоосвіта й кінцевий результат – сформована фахова компетентність. Змінними складниками, що вимагають удосконалення, є організаційно-педагогічні умови та технології реалізації процесу навчання майбутніх учителів-географів. Необхідна умова успішного формування фахової компетентності у процесі професійної підготовки майбутнього вчителя географії – узгодженість, взаємодія, наступність змістових, цільових, технологічних, діагностичних функцій усіх структурних компонентів (спеціальних компетенцій), що її формують. Саме ці компоненти мають забезпечувати виконання функцій кожним учасником зазначеного процесу.

Загальна гіпотеза дослідження полягає в тому, що формування фахової

компетентності майбутнього вчителя географії буде ефективним за умови відповідності розробленим й обґрунтованим теоретичним і практичним засадам, які враховують тенденції вітчизняного й зарубіжного досвіду професійної підготовки вчителя, зміст, форми та напрями формування фахової компетентності (фахові знання й особистісні якості), його ціннісні орієнтації та мотиви професійної діяльності. Удосконалити навчально-виховний процес можна шляхом запровадження моделі реалізації системи формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії.

Загальну гіпотезу конкретизовано в **часткових**. Формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії набуває ефективності за умов, коли:

- відбувається в умовах неперервності й цілісності реалізації за компетентнісного, аксіологічного, системного, особистісного та діяльнісного підходів;

- кваліфікувати предметну, картознавчу, процесуально-технологічну, інформаційно-дослідницьку, мотиваційну й ціннісно-змістову компетенції як спеціальні її складники;

- зміст і технології навчання спрямовані на формування когнітивного, особистісного й операційного компонентів фахової компетентності, що, узгоджуючись із критеріями розвитку, впливають на рівень її сформованості;

- удосконалення навчально-виховного процесу здійснюється на підставі запровадження запропонованих організаційно-педагогічних умов, що сприятиме підвищенню рівня фахових знань і практичних умінь майбутніх учителів географії;

- обґрунтоване підпорядкування вимогам європейської системи освіти проходить за умови актуалізації спрямованості на професійну діяльність, окреслення ціннісних орієнтацій у навчанні та посилення мотивації професійної діяльності, розвитку географічної культури студентів;

- підготовка фахівця орієнтована на єдність теорії й практики, урахування особистісних позицій та інтересів студентів, динаміки особистісного досвіду, чому сприяє проблемне навчання, інтеграція знань, інформаційна підготовка, особистісно орієнтовані методи та форми роботи, організація самостійної та пошуково-дослідницької діяльності;

- здійснюється забезпечення процесу професійної підготовки навчально-методичним комплексом з урахуванням психолого-педагогічних умов успішності підготовки, що орієнтують фундаментальні й спеціальні географічні дисципліни на оволодіння студентами фахової компетентності.

Методологічну основу дослідження становлять: теорія наукового пізнання; концептуальні положення психології та педагогіки про провідну роль діяльності у формуванні особистості, єдності свідомості й продуктивної активності суб'єкта в процесі навчання, детермінантної ролі провідної діяльності у формуванні особистісних новоутворень, принципів професійної спрямованості; положення про роль компетентнісного підходу до професійної підготовки; єдність пізнавальної теоретичної та практичної діяльності; педагогічні теорії розвитку й саморозвитку професійних якостей особистості

в процесі діяльності; психологічні концепції про сутність розвитку особистості, підпорядкування її поведінки зовнішнім і внутрішнім факторам; аксіологічний підхід, що акцентує увагу на значущості формування ціннісно-змістової сфери особистості; особистісний і діяльнісний підходи до підготовки майбутніх фахівців у навчальних закладах системи вищої освіти; теорії інноваційних педагогічних технологій навчання.

Теоретичною основою дослідження слугують Закони України „Про освіту”, „Про вищу освіту”, державна програма „Вчитель”, „Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті”, „Концепція географічної освіти”, „Концепція базової фундаментальної освіти в Україні” та її інтеграція в світову систему освіти; теоретико-методологічні фундаментальні дослідження педагогіки і психології. Основоположними в дослідженні є:

– теорія компетентнісного підходу до навчання (В. Байденко, Н. Бібік, Є. Зеєр, І. Зимня, І. Зязюн, Н. Кузьміна, А. Маркова, Л. Мітіна, Л. Пуховська та ін.);

– теорія професійної підготовки фахівців (С. Гончаренко, Р. Гуревич, А. Гуржій, Н. Ничкало, А. Кузьмінський, І. Лікарчук, В. Семиченко, С. Сисоєва, І. Якиманська та ін.);

– теорія діяльнісного підходу до процесу засвоєння знань та розвитку особистості (Б. Ананьєв, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонтєв, С. Рубінштейн та ін.);

– положення сучасної філософії освіти, які розкривають теоретичні основи професійної педагогічної освіти, особистісно орієнтованої освітньої парадигми (О. Абдулліна, А. Алексюк, Г. Балл, О. Глузман, С. Гончаренко, О. Дубасенюк, І. Зязюн, А. Капська, В. Лутай, Н. Ничкало, І. Підласий, О. Савченко, І. Якиманська, О. Ярошенко та ін.);

– психологічні підходи до аналізу педагогічних явищ і процесів (Б. Ананьєв, С. Архангельська, Ф. Афанасьєв, В. Безпалько, І. Бех, Л. Виготський, П. Гальперін, В. Давидов, Т. Кудрявцев, А. Леонтєв, А. Петровський, К. Платонов, С. Рубінштейн, Н. Талізїна та ін.);

– теорія організації й упровадження модульного, проблемного навчання, інтеграції в освіті (Д. Авербах, А. Алексюк, Г. Балл, І. Богданова, А. Брушлинський, М. Махмутов, В. Замковий, В. Зінкевічус, В. Корнеєв, Л. Панчешникова, Б. Гершунський, З. Джаліашвілі, Є. Машбиць, І. Підкасистий, І. Підласий, О. Пехота, П. Юцявичине та ін.);

– роботи географів, географів-методистів (Л. Багров, М. Баранський, О. Бейдик, В. Боков, О. Бугрій, Ю. Веденін, С. Генсірук, Г. Денисик, І. Душина, Ф. Заставний, Л. Зеленська, М. Ігнатенко, М. Крачило, М. Криловець, С. Кобернік, В. Корнеєв, В. Максаковський, П. Масляк, М. Мироненко, О. Мінц, Н. Муніч, Л. Мухіна, Т. Назаренко, В. Обозний, О. Плахотник, В. Преображенський, М. Реймерс, І. Родічкін, В. Руденко, В. Серебрій, А. Сиротенко, О. Скуратович, І. Твердохлебов, О. Топузов, О. Топчієв, В. Чижова, О. Шаблій, П. Шищенко та ін.).

Для розв’язання поставлених завдань, досягнення мети, перевірки гіпотези використано комплекс **методів дослідження**, зокрема:

теоретичні – теоретичний аналіз концепцій, теорій і методик, що мав на меті виявлення шляхів розв’язання досліджуваної проблеми; синтез

та осмислення фактичного матеріалу, порівняння, моделювання проблемних ситуацій, максимально наближених до майбутньої професійної діяльності, систематизація, узагальнення психолого-педагогічної, науково-методичної та навчальної літератури з проблеми дослідження для окреслення методологічних, психологічних і педагогічних засад досліджуваної проблеми в педагогічній теорії й практиці;

емпіричні – педагогічне спостереження, анкетування, тестування, бесіда, метод експертного оцінювання, самооцінювання; *педагогічний експеримент*: перевірка ефективності формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії (застосування інтегрованого підходу й проблемно-модульної технології у вивченні студентами фундаментальних і спеціальних географічних дисциплін, проходженні навчально-польової і педагогічної практики, реалізації професійної спрямованості та індивідуалізації самостійної і пошуково-дослідницької роботи студентів);

методи математичної статистики для опрацювання даних педагогічного експерименту.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *уперше* розроблено концептуальні положення щодо формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії у процесі професійної підготовки, де основу становлять методологічний, теоретичний і практичний блоки, що сприяло розвитку цілісної особистості суб'єктів педагогічного процесу під час навчання у вищому навчальному закладі; окреслено і обґрунтовано структуру фахової компетентності майбутнього вчителя географії, що складається з когнітивного, операційного й особистісного компонентів та компетенцій (предметна, картознавча, процесуально-технологічна, інформаційно-дослідницька, мотиваційна й ціннісно-змістова), діяльнісної та мотиваційно-ціннісної сфери, на основі яких охарактеризовано її функції (пізнавально-гносеологічна, програмувально-регулятивна, інформаційна, інваріантна, інтегративна, гностично-комунікативна) і зміст (фахові знання, практичні вміння й навички, особистісні якості); створено модель реалізації системи формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії у процесі професійної підготовки, як результату опанування ним взаємозв'язаними спеціальними компетенціями; принципи (науковості, професійної спрямованості, фундаментальності, єдності теорії й практики з життям, міжпредметних зв'язків) і підходи (компетентнісний, аксіологічний, особистісний, системний, діяльнісний); рівні (низький, середній, достатній, високий), які впливають на сформованість фахових знань, інформаційної підготовки, географічної культури; критерії й показники сформованості фахової компетентності майбутнього вчителя-географа; запропоновано навчально-методичне забезпечення, що сприяє вдосконаленню професійної підготовки майбутнього вчителя географії;

– *удосконалено* технологію професійної підготовки майбутніх учителів географії шляхом запровадження організаційно-педагогічних умов формування фахової компетентності студентів-географів (проблемно-модульна технологія та реалізація інтегрованого підходу до вивчення фундаментальних

і спеціальних географічних дисциплін, проходження навчально-польової і педагогічної практики, упровадження професійної спрямованості та індивідуалізації самостійної й пошуково-дослідницької роботи студентів);

– *дістало подальшого розвитку* обґрунтування наукового уявлення про фахову компетентність майбутнього вчителя географії як освітнього феномену, що є інтегральною характеристикою особистісного становлення та оволодіння професійною діяльністю, яка пов'язана з його здатністю осмислено використовувати комплекс фахових знань і практичних дій, наявністю географічної культури, умінням виконувати самостійну роботу й провадити дослідницьку діяльність стосовно обраного кола питань, дослідження якого є необхідною умовою оновлення професійної освіти.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що в дисертації *здійснено* теоретичний аналіз й ретроспективу розвитку системи професійної підготовки майбутніх учителів географії; визначено сутність поняття „фахова компетентність майбутнього вчителя географії” як інтегральної характеристики особистісного становлення та оволодіння професійною діяльністю, яка пов'язана зі здатністю осмислено використовувати комплекс знань, способів діяльності з географії, із володінням географічною культурою, умінням провадити дослідницьку діяльність; *визначено* концептуальні положення щодо змісту, форм і методів професійної підготовки, що зорієнтована на компетентність, професіоналізм, географічну культуру; *теоретично обґрунтовано* модель реалізації системи формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії, експериментально перевірено її ефективність; *проаналізовано* основні засади компетентісного підходу до підготовки вчителів; *виявлено* вплив інноваційних технологій навчання на формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає у створенні, обґрунтуванні й апробації авторської навчальної програми спеціального курсу „Професійна компетентність учителя географії”. Розроблено й упроваджено його науково-методичне забезпечення: навчальну програму та навчальний посібник „Професійна компетентність учителя географії”. У навчально-виховний процес ВНЗ упроваджено інтегрований курс „Краєзнавство. Рекреація. Туризм” із науково-методичним супроводом однойменних модульних посібників та навчальних посібників „Туристсько-краєзнавча робота у вищому педагогічному навчальному закладі: організаційні та методичні аспекти”, „Основи рекреаційної географії: природа, ресурсний потенціал регіонів”, контрольних і тестових завдань для модульного контролю навчальних досягнень студентів, впровадження інформаційних технологій навчання, завдань для самостійної роботи студентів, інструктивних матеріалів щодо їх виконання. Розроблено методику діагностики в студентів-географів рівня сформованості фахової компетентності.

Концептуальні положення, рекомендації, навчально-методичні матеріали дослідження **впроваджено** в навчально-виховний процес Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка № 1575/01 від 05.10.10 р.), Вінницького державного педагогічного університету

імені Михайла Коцюбинського (довідка № 10/16 від 26.03.2010 р.), Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка (довідка № 466 від 02.04.2010 р.), Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (довідка № 530 – 33/03 від 25.05.2010 р.), Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (довідка № 06/2551 від 05.10.2010 р.) та засвідчено довідкою Міністерства освіти і науки України (Департамент вищої освіти) про впровадження результатів дослідження (довідка № 4.3 – 23/917 від 15.03.2010 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати проведеного дослідження представлено на наукових, науково-практичних конференціях та семінарах різного рівня, зокрема *міжнародних*: „Проблеми якості природничої освіти” (Полтава, 2006), „Екологія: наука, освіта, природоохоронна діяльність” (Умань, 2007), „Річкові долини: природа – ландшафти – людина” (Чернівці – Сосновець, 2007), „Формування професіоналізму майбутнього фахівця в контексті вимог Болонського процесу (Одеса, 2008), „Розвиток освіти в умовах поліетнічного регіону” (Ялта, 2008), „Геоэкологические проблемы современности” (Владимир – Москва, 2008), „Проблеми освіти у Польщі та в Україні у контексті процесів глобалізації та євроінтеграції” (Київ – Житомир, 2009), „Проблеми сучасної освіти і культури в контексті європейських вимог” (Дрогобич, 2009), „Наукові пошуки географічної громадськості” (Луганськ, 2009), „Розвиток наукових досліджень, 2009” (Полтава, 2009), „Українська історична географія та історія географії в Україні” (Чернівці, 2007, 2009); *інтернет-конференціях*: „Актуальные научные достижения” (Прага, 2009), „Наука і життя: українські тенденції, інтеграція у світову наукову думку” (Київ, 2009); *усеукраїнських, регіональних, міжвузівських*: „Проблеми професійної підготовки вчителя школи майбутнього” (Мелітополь, 2002), „Проблеми активізації рекреаційно-оздоровчої діяльності населення” (Львів, 2004), „Природно-територіальні та суспільно-географічні комплекси регіонів: історія формування, стан, проблеми, перспективи” (Луганськ, 2008), „Наукова парадигма географічної освіти України в ХХІ столітті” (Донецьк, 2007), „Методи і засоби забезпечення інноваційності едукативного процесу в закладах освіти” (Черкаси, с. Шевченково Звенигородського району, 2008), „Сучасні напрями розвитку і перспективні орієнтири у географічній науці та освіті” (Рівне, 2009), „Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації” (Тернопіль, 2009). Автором організовані й проведені I – III Всеукраїнські науково-практичні конференції „Географія та екологія: наука і освіта” (Умань, 2006, 2008, 2010 рр.).

Публікації. Опубліковано 56 наукових та навчально-методичних праць. Основні наукові результати дослідження висвітлено в 3 монографіях (одна одноосібна), 16 навчальних посібниках і програмах, із них 7 одноосібних (2 з грифом МОН України), 27 статтях у наукових фахових виданнях і 10 тезах у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Особистий внесок здобувача в працях, що написані в співавторстві, полягає в теоретичному обґрунтуванні питань підвищення рівня професійної підготовки майбутніх учителів географії та в науковому опрацюванні

отриманих результатів, створенні методичних посібників і рекомендацій. В опублікованому в співавторстві навчальному посібнику „Туристсько-краєзнавча робота у вищому педагогічному навчальному закладі: організаційні та методичні аспекти” (Умань, 2006) рекомендованому Міністерством освіти і науки України для студентів-географів (протокол № 14/18.2 – 1027 від 25.04.2006 р.) обґрунтовано історичні віхи у розвитку краєзнавства й туризму та запропоновано методику організації й проведення краєзнавчих досліджень у туристському поході. У навчальних посібниках „Основи рекреаційної географії: природа, ресурсний потенціал регіонів” (Київ, 2005) і „Регіональне антропогенне ландшафтознавство” (Вінниця, 2010) описано можливості використання рекреаційних ресурсів і регіональних особливостей антропогенних ландшафтів. У навчально-методичному посібнику „На допомогу молодому вчителю географії” (Київ, 2004) з’ясовано особливості організації викладання географії в школі вчителями-початківцями, подано поради до виконання ними освітніх завдань на уроках географії й у позакласній роботі. У „Вимогах до написання та оформлення дипломних і магістерських робіт” (Умань, 2008) сформульовано загальні вимоги до науково-дослідницької роботи студентів та охарактеризовано її специфіку в географії.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук на тему „Підготовка майбутніх учителів географії і біології до краєзнавчо-туристської роботи з учнями” була захищена 2001 року, її матеріали в тексті докторської дисертації не використано.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації становить 487 сторінки, із яких 375 основного тексту. У списку використаних джерел представлено 533 найменування.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми й доцільність її дослідження, окреслено об’єкт, предмет, мету роботи, сформульовано концептуальні ідеї, гіпотезу, методологічні й теоретичні засади дослідження, завдання та методи дослідження, описано його наукову новизну, охарактеризовано практичне й теоретичне значення, подано відомості про апробацію результатів дослідження.

У **першому розділі** „Професійна підготовка майбутнього вчителя географії в педагогічній теорії й практиці” досліджено особливості професійної підготовки майбутнього вчителя географії, виокремлено основні віхи становлення вищої й загальної географічної освіти в навчальних закладах України та проаналізовано зарубіжний досвід їх розвитку.

Узагальнення результатів наукового пошуку дало підстави для низки висновків. Обґрунтовано необхідність окреслення оптимальних шляхів удосконалення процесу професійної підготовки майбутніх учителів географії й зафіксовано залежність розвитку освіти від соціально-економічних умов,

рівня розвитку географічної науки та географічних досліджень, переважання номенклатурності шкільної освіти й низького рівня, а на деяких історичних етапах і відсутності методичної підготовки вчителів географії. Вивчено зарубіжний досвід географічної освіти, для якого характерний суттєвий теоретичний і практичний доробок. Водночас у працях зарубіжних науковців і практиків, які досліджують професійний розвиток учителя (Л. Крімер-Хейон, М. Галтон, В. Дойлі, М. Фулан, А. Харгрівс), вивчають закономірності розвитку та функціонування фахової підготовки спеціаліста (Д. Макінтур, П. Хьорст), студіюють професійну компетентність учителя (М. Кеннеді, Дж. Равен), засвідчено, що професійна підготовка фахівця вимагає оновлення й розроблення різноманітних варіантів її змісту, використання можливостей сучасної дидактики для підвищення ефективності освітніх структур; наукового опрацювання та практичного обґрунтування нових ідей і технологій.

Доведено, що глобалізація світу є суттєвою детермінантою в динаміці змін у географічній освіті: створення єдиних світових (європейських) стандартів, удосконалення змісту, форм і методів, інтеграція вітчизняної й світової науки, надання високого рівня конкурентоспроможності особистості в майбутній професійній діяльності, що повинна навчитися вчитися, самостійно здобувати інформацію, оволодівати знаннями й використовувати їх.

Модернізація вищої освіти, унаслідок чого етапи навчання в університеті стають більш короткотривалими, зменшення кількості годин на аудиторні заняття і збільшення на самостійну роботу студентів вимагають побудови сучасної системи освіти на компетентнісній основі. Про кінцевий результат професійної підготовки свідчить не лише сформованість системи знань, а й певний рівень розвитку особистості вчителя, що тлумачать не як самоціль, а як засіб досягнення головної мети навчання – надання учням географічних знань і вмінь, необхідних для їхньої подальшої життєдіяльності.

Для ефективного формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії в процесі професійної підготовки обґрунтованим є використання принципів науковості, професійної спрямованості, єдності теорії й практики з життям, фундаментальності освіти, міжпредметних зв'язків. Саме тому зміст навчання, побудований на програмному рівні (стандарт освіти), реалізують такими формами діяльності викладача й студента, що дають змогу конкретизувати інформаційний матеріал та пристосувати його до професійної діяльності в школі.

Вивчення фундаментальних і спеціальних географічних дисциплін передбачає формування комплексного узагальнювального уявлення студентів про природу й суспільство, їхню взаємозалежність, багатогранність і мінливість, що впливає на універсальність та глобальну зорієнтованість здобутих знань. Таке поєднання навчальної й навчально-професійної діяльності наближає майбутнього вчителя до шкільної дійсності, забезпечує реалізацію принципу зв'язку теорії з практикою. Доведено, що зміст освіти, його інформаційне навантаження, від яких залежать здобуті студентом знання, формують *розуміння цінності географічної освіти* та його професійну спрямованість, сприяють трансформації мотивів із навчальних у професійні,

інтеграції навчальної, наукової й професійної діяльності майбутнього фахівця та забезпечують цілісність змісту його підготовки. Кожна фундаментальна й спеціальна географічна дисципліна має власні можливості для роботи в цьому напрямі.

У дисертації наголошено, що професійна підготовка майбутніх учителів географії – це спеціально організований процес оволодіння фундаментальними теоретичними знаннями й практичними вміннями та навичками й формування на цій основі професійно значущих якостей, необхідних для майбутньої діяльності. Процес професійної підготовки майбутніх учителів передбачає насамперед їхню навчальну діяльність (професійно спрямоване вивчення фундаментальних і спеціальних дисциплін, фахово орієнтованих форм самостійної й науково-дослідницької роботи, навчально-польової та педагогічної практики), що в контексті опанування науково-предметного циклу дисциплін трактують як фахову підготовку.

Аналіз навчальних планів різних ВНЗ уможливив констатацію поступового збільшення частки фундаментальних і спеціальних географічних дисциплін, але зі зменшенням кількості годин на аудиторне їх вивчення. Збільшення кількості годин на дисципліни за вибором дасть змогу поглибити знання студентів із різних галузей географічної науки, водночас потребуватиме посиленої уваги до інтеграції географічних знань, розширення професійних можливостей студентів-географів.

Обґрунтовано, що для підвищення рівня фахової підготовки майбутнього вчителя географії необхідним є розв'язання таких питань: за комплексною цільовою програмою узгодження в часі, логічне поєднання та інтеграція фундаментальних і спеціальних географічних дисциплін; інтенсифікація вивчення студентами фундаментальних географічних дисциплін інтегрованими спецкурсами, узагальнення знань на основі проблемно-модульної технології під час проходження навчально-польової, фахової педагогічної практики, виконання пошуково-дослідницьких завдань, де обов'язковий компонент – самостійна робота, що спрямована на поглиблення географічних знань і вмінь студентів, вироблення власного стилю педагогічної діяльності.

Зосереджено увагу на тому, що досягнення цілісності професійної підготовки вчителя географії можливе за умови узгодженості в ній процесу вивчення навчальних дисциплін за чітко розробленим навчальним планом, наскрізності категорійно-понятійного апарату дисциплін; наступності у формуванні фахових знань та умінь; поєднання теорії й практики; чіткої послідовності засвоєння змісту дисциплін.

Доведено, що поглибленню фахових знань і вмінь та розвиткові мотивації навчальної діяльності й ціннісних орієнтацій майбутніх учителів-географів сприятиме перехід від інформаційного до проблемного навчання, теоретичне обґрунтування й експериментальна апробація структури, змісту інтегрованого навчального матеріалу, зміна традиційного підходу до професійної підготовки вчителів на компетентнісний підхід.

У **другому розділі** „Теоретико-методологічні засади формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії” охарактеризовано теоретико-

методологічні засади фахової компетентності майбутнього вчителя географії, виконано теоретичний аналіз базових понять дослідження, досліджено роль компетентнісного підходу в сучасній професійній освіті. Унаслідок опрацювання та аналізу психолого-педагогічної літератури систематизовано різноманітні підходи до трактування феноменів „компетенція” і „компетентність”.

Акцентовано увагу, зокрема, на тому факті, що компетентність – це загальна здатність особистості, що базована на набутих знаннях, досвіді, цінностях, здібностях та уміннях, інтегративне, багатокомпонентне й багатогранне явище, що характеризує кожного індивідуума як суб’єкта, який реалізується в практичній діяльності.

Професійна компетентність – комплекс властивостей, умінь особистості вчителя, що дає змогу успішно виконувати професійні завдання з навчання і виховання учнів. Фахова компетентність майбутнього вчителя географії як один зі складників професійної компетентності – багатоаспектне, інтегральне утворення, яке забезпечує ефективність особистісного становлення (наявність мотивації професійної діяльності й ціннісного ставлення студента до навчання) та опанування професійною діяльністю, що пов’язане зі здатністю осмислено засвоювати комплекс знань і способів діяльності з конкретного предмета (географії) і провадити пошуково-дослідницьку діяльність стосовно обраного кола питань географічної освіти, а також розвиває географічне мислення, свідчить про прагнення до постійного професійно-особистісного розвитку.

В освіті компетенція потрактована як об’єктивна категорія, компонент якості фахівця, сформована системою процесів освіти, навчання і виховання, група властивостей, від яких залежить його здатність виконувати певні дії, перш за все, комплекс завдань майбутньої педагогічної діяльності.

У дисертації проаналізовано педагогічні дослідження відомих науковців (В. Байденко, О. Бобієнко, І. Єрмаков, І. Зимня, М. Рижаков, Л. Спенсер, С. Спенсер, В. Хутмахер, А. Хуторський, В. Краєвський, Д. Мертенс, Б. Оскарсон, А. Шелтен, Р. Бадер, Дж. Равен та ін.). Це дало підстави для виокремлення провідної ознаки компетентності, що зумовлена постійними змінами світу, – діяльнісного характеру узагальнених умінь у поєднанні з фаховими знаннями в конкретних галузях, що виявляється в умінні особистості робити вибір, керуючись особистісними якостями й адекватно оцінюючи конкретну ситуацію. У сучасних наукових працях (І. Агапов, Н. Бібік, В. Болотов, А. Глазунов, О. Дубасенюк, Є. Зеєр, Н. Кузьміна, О. Овчарук, О. Пометун, Дж. Равен, В. Хутмахер, С. Шишов та ін.), присвячених аналізу різних підходів до формування компетентності фахівця, зазначено, що до її складу зараховують значну кількість ключових і спеціальних компетенцій, професійно значущі якості особистості (психологічні якості), які впливають на продуктивність діяльності та є багатофункціональними, однак кожна спеціальність має власний набір компетенцій.

У низці праць фахову компетентність спеціалістів із вищою педагогічною освітою кваліфіковано як комплекс властивостей особистості для успішного розв’язання професійних завдань навчання і виховання, що об’єднує

такі інваріантні ознаки спеціаліста, як здатність до професійної рефлексії; володіння системою професійно-моральних цінностей і пріоритетів (готовність до співпереживання, толерантність, відповідальність); мотивоване бажання неперервного професійного самовдосконалення; здатність системно уявляти педагогічну реальність і діяти відповідно до професійно-педагогічної ситуації; уміння знаходити нестандартні підходи до виконання професійно-педагогічних завдань. Професійна компетентність учителя включає психологічну, комунікативну, методичну, дидактичну, управлінську й, зокрема, фахову компетентність.

Узагальнення результатів сучасних українських і російських дисертаційних робіт, присвячених студіюванню компетентності фахівців різного профілю (І. Альохіна, М. Баяні, Л. Волошко, П. Пахотіна, А. Петров, В. Петрук, С. Раков, С. Шульпін, І. Халимон та ін.), дає підстави трактувати фахову компетентність як інтегральну характеристику особистісного становлення та опанування професійною діяльністю, що пов'язана зі здатністю майбутніх учителів свідомо засвоювати комплекс фахових знань, практичних умінь, логічних операцій і способів діяльності з конкретного предмета, виконувати самостійну і пошуково-дослідницьку роботу.

Позитивний досвід підготовки вчителя-географа вивчено в сучасних дослідженнях Л. Зеленської, М. Криловця, С. Коберніка, В. Корнеєва, В. Обозного, А. Сиротенка, Б. Чернова та ін., однак розвиток фахової (предметної, географічної) компетентності вчителя географії в процесі професійної підготовки вивчений недостатньо.

Концептуальні засади дослідження поєднують різні підходи до аналізу проблеми формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії, основними серед яких є: компетентнісний, аксіологічний, системний, особистісний, діяльнісний. Саме ці підходи відображено в концепції формування фахової компетентності, що базована на принципах системності, неперервності, розвивається на методологічному, теоретичному й практичному рівнях, які впливають на сутність, покомпонентну структуру фахової компетентності, побудову та впровадження в навчально-виховному процесі ВНЗ моделі реалізації системи формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії. У педагогічній науці такі підходи достатньо обґрунтовані як самостійні методологічні аспекти, які позначаються на оновленні підготовки педагога й на розвитку його фахової компетентності. Водночас вивчення методологічного підґрунтя формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії спонукало до висновку, що останнім часом впроваджують компетентнісний підхід, який передбачає низку педагогічних концепцій, напрямів та елементів інших підходів, містить більш широкі педагогічні засади.

Окреслено як загальноєвропейську, так і світову тенденцію до зміщення акцентів з усталених освітніх принципів саме на принцип компетентнісного підходу до підготовки фахівців освітніх закладів, який, на думку багатьох дослідників, є центральним компонентом у формуванні особистості. Компетентнісний підхід в освіті вивчали В. Байденко, В. Безрукова, А. Бермус, В. Болотов, В. Вакуленко, А. Великанова, А. Вербицький, І. Єрмаков, Є. Зеєр,

І. Зимня, Т. Ковальова, В. Кальней, Е. Коган, О. Локшина, В. Луговий, О. Овчарук, Л. Паращенко, А. Петров, І. Погоріла, О. Пометун, Дж. Равен, О. Савченко, С. Трубачова, Л. Хоружа, А. Хуторський та ін.

Дослідження історії розвитку застосування компетентнісного підходу дає підстави виокремити його основні функції, а саме: посилення зорієнтованості освіти на підвищення конкурентоздатності майбутніх учителів на ринку праці; посилення гнучкості вищої освіти на основі забезпечення системодіяльнісного й знаннєцентричного підходів на навчально-модульній основі; підвищення рівня якості освіти випускників і забезпечення сумісності результатів їхньої підготовки за певним профілем професійної діяльності в різних ВНЗ і різних країнах; з'ясування логіки розвитку професійно значущих знань, умінь і навичок та чітке окреслення орієнтирів у конструюванні змісту педагогічної освіти; аналіз передумов для створення системи вимірювання рівня професійної (зокрема фахової) компетентності вчителя на всіх етапах його підготовки.

Охарактеризовано сучасні аспекти впровадження компетентнісного підходу в практику професійної підготовки майбутніх учителів географії. Згідно з результатами досліджень зарубіжних (Кларенс Дж. Глекен, Джон Б. Лейли (США), Уолтер Фрімер (Великобританія), Ілмарі Хустіх (Фінляндія), Жаклін Боже-Гарньє (Франція), В. Максаковський, І. Душина (Росія) та вітчизняних (Я. Жупанський, М. Криловець, В. Обозний та ін.) географів, основою професійної підготовки майбутнього вчителя географії слугує розвиток його географічної культури. Доведено, що сучасна тенденція до зміщення суспільної й особистісної культури вчителя географії в епіцентр географічної освіти посилює її значущість у розвитку духовності й рівня гуманістичних якостей кожної особистості та потребує розвитку географічного (планетарного) мислення.

Констатовано, що зміст географічного мислення полягає в умінні аналізувати просторові закономірності, виявляти взаємозв'язки між геосистемами та їхніми окремими компонентами на підставі історичних методів, які вможливають наукове обґрунтування сучасної географічної картини світу. Наголошено, що саме розвиток географічної культури – обов'язкова умова для реалізації компетентнісного підходу в формуванні фахової компетентності майбутнього вчителя географії.

Підсумовано, що фахова компетентність майбутнього вчителя географії передбачає саморозвиток особистості, який є результатом активної навчальної діяльності, спрямованої на засвоєння змісту освіти, і залежить від індивідуальних особливостей.

У **третьому розділі** „Проектування моделі реалізації системи формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії” на основі теоретичного моделювання змісту й структури фахової компетентності обґрунтовано модель реалізації системи її формування в процесі професійної підготовки; проведено діагностику сформованості фахової компетентності майбутнього вчителя географії за традиційних умов навчання.

Досліджено, що функціональний репертуар компетентності об'єктивно

вмотивований освітніми нормами і стандартами. Основними функціями компетентності є: пізнавально-гносеологічна, що вможливорює системний опис і пояснення проблем педагогічної освіти майбутнього вчителя на сучасній науковій підставі, ефективне формування творчого потенціалу вчителя для професіоналізації його особистості; програмувально-регулятивна функція – зумовлює системний і цілеспрямований характер формування, розвитку й постійного застосування особистісного потенціалу вчителя географії, що сприяє технологічності професійної діяльності, динаміці управлінської діяльності, самовдосконаленню; інформаційна функція – спрямована на структурування педагогічного процесу, збереження й пошук необхідної інформації, оперативний аналіз джерел, обмін фаховою інформацією, чіткий відбір змісту та обсягів навчального матеріалу для самостійної роботи в умовах аудиторних занять, практики й пошуково-дослідницької роботи; інваріантна функція – передбачає постійний рух учителя до особистісних вершин професійної діяльності, самореалізації, творчості; інтегративна функція – сприяє продуктивності компетентності, забезпечуючи цілісність процесу її розвитку; досягнення єдності пізнання й практичної діяльності відповідно до вимог професії; гностично-комунікативна – оптимізує постійне оволодіння фаховими знаннями, забезпечує їхню якість, міцність й оновлення та формує вміння чітко висловлювати думки, переконувати, аргументуючи певні положення, передбачає вміння накопичувати та передавати інформацію, підтримувати діалог, чітко орієнтуючись у меті, мотивах і засобах спілкування.

На основі узагальнення викладених функцій окреслено структуру фахової компетентності майбутнього вчителя географії. Реалізація компетентісного підходу до професійної підготовки майбутнього вчителя географії, особистісний, системний та діяльнісний підходи, аналіз теоретичних робіт і передового педагогічного досвіду підготовки вчителів дали змогу виокремити такі структурні компоненти фахової компетентності майбутнього вчителя географії: когнітивний, операційний, особистісний. Використання цих компонентів створює можливості для: усвідомленого оволодіння професією за різними освітньо-кваліфікаційними рівнями; системного визначення термінів, форм, методів і технологій формування фахової компетентності майбутнього вчителя; чіткого з'ясування змістового наповнення процесу навчання фахівця на будь-якому рівні чи за будь-якою формою навчання; підвищення освітньо-кваліфікаційного рівня.

Кожен компонент фахової компетентності має у своєму складі спеціальні компетенції, які забезпечують належність вчителя географії до педагогічного середовища, учнівського колективу, оволодіння алгоритмами моделювання, проектування, наукових досліджень тощо. Розвиток цих компетенцій дасть учителям змогу гнучко орієнтуватися в змінних умовах праці, бути готовими до продовження освіти, самоосвіти й саморозвитку. Когнітивний компонент фахової компетентності майбутнього вчителя географії має у своєму складі предметну й картознавчу компетенції; в операційному компоненті розрізняють процесуально-технологічну й інформаційно-дослідницьку компетенції; особистісний компонент – мотиваційну та ціннісно-змістову компетенції.

З'ясовано, що, формуючи предметну компетенцію (оволодіння майбутнім учителем глибокими знаннями з фундаментальних і спеціальних географічних дисциплін), ураховують її комплексний характер, тобто наявність у структурі знань, способів діяльності, соціальної й особистісної значущості для студента. Картознавча компетенція – це володіння знаннями географічних карт та навченість студентів роботи з ними за проблемного навчання, застосування їх у навчально-виховному процесі (картографічні матеріали, карти, плани, глобуси, картосхеми, атласи, картодіаграми, картограми, контурні карти тощо).

Про процесуально-технологічну компетенцію свідчить наявність у студентів практичних умінь самостійної роботи (самостійно виявляти причинно-наслідкові зв'язки, що сприяє розвиткові просторових уявлень; використовувати різноманітні методи географічних досліджень; проводити географічні екскурсії й краєзнавчо-туристські походи з метою вирішення проблемних завдань чи ситуацій географічного змісту тощо).

Формування інформаційно-дослідницької компетенції передбачає надання вмінь практичного застосування фахових знань (чіткого й планомірного пошуку географічної інформації, активного її узагальнення та систематизації; оперування інформацією на науковому рівні, поглиблення фахових знань, які є основою вироблення й реалізації оптимальних рішень у педагогічній діяльності; уміння проводити експериментальні дослідження в галузі географічної науки та ін.).

Мотиваційна компетенція виражена в мотивації професійної діяльності як прагнення студентів освоїти спеціальні компетенції (сукупність наявних мотивів, адекватних цілям і завданням професійної діяльності, набуття майбутнім учителем географії особистісних якостей, що слугуватимуть підґрунтям його здатності до рефлексії, самовизначення, самоосвіти, творчості, конкурентоспроможності).

Ціннісно-змістова компетенція – це сформовані ціннісні орієнтації навчання, пов'язані зі взаємодією індивідуального й суспільного, які формуються у студента в умовах реального життя, під впливом економічних, політичних, моральних, духовних факторів дійсності; його здатність розуміти майбутню професійну діяльність, вільно орієнтуватися в ній, осмислювати свою роль і призначення, уміти вибирати цільові й змістові установки для своїх дій і вчинків, ухвалювати виважені рішення.

Виокремлено рівні сформованості фахової компетентності майбутнього вчителя географії: низький, середній, достатній, високий, – які відрізняються за сформованістю фахових знань, практичних умінь, вироблених мотивів і ціннісних орієнтацій навчальної, а згодом професійної діяльності.

Досліджено сформованість фахової компетентності майбутнього вчителя географії за традиційних умов шляхом анкетування, бесід, спостереження за навчальною й практичною діяльністю студентів в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського, Сумському державному педагогічному університеті ім. А. С. Макаренка, Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка,

Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького з 2002 р. до 2010 р. Загалом в експериментальному дослідженні взяли участь 978 студентів і 33 викладачі.

Дослідження когнітивного компонента фахової компетентності потребувало, зокрема, з'ясування сформованості показників предметної й картознавчої компетенції. Зафіксовано, що на низькому рівні фахових знань за традиційного навчання перебувають 23,4 % студентів, на середньому – 46,8 %, на достатньому – 26,3 % і на високому рівні – 3,5 % студентів. Це пояснюють наявними суперечностями теорії й практики навчання фундаментальних і спеціальних географічних дисциплін у педагогічних ВНЗ, що негативно впливає на якість фахової підготовки майбутніх учителів. Унаслідок бесід зі студентами з'ясовано, що частина з них (67 %) не усвідомлює, що отримані знання слугують теоретико-практичною базою для подальшої роботи, студенти не завжди можуть їх використати під час навчально-польової і педагогічної практики; 57,1 % респондентів можуть лише розрізняти карти, а також запам'ятовувати та демонструвати їх, не маючи навченості розв'язування проблемних завдань у роботі з ними; 26,2 % студентам властиві репродуктивні знання та розуміння співвідносності різних об'єктів карти; лише 13,4 % студентів продемонстрували вміння та навички роботи з картою, а евристику у відповідній роботі – 3,3 % осіб.

За результатами дослідження операційного компонента, зокрема процесуально-технологічної компетенції, констатовано, що самостійно робити конспект уміють лише 7,2 % студентів; самостійно знайти потрібну літературу можуть – 45,2 %; швидко й ефективно працювати з навчальною літературою вміють – 44,1 %; самостійно розв'язувати проблемні завдання вміють – 3,5 %. Рівневий аналіз дав змогу виявити нерівномірність формування в студентів практичних умінь: майбутні вчителі не приділяють належної уваги перспективам розвитку власної фахової компетентності, оцінюванню власної професійної діяльності (під час практики) – показника здобутих фахових знань (56,7 % студентів), оскільки у своїй навчальній діяльності вони керуються думкою про те, що вміння прийдуть із досвідом роботи тощо. Комунікативні вміння сформовані на низькому рівні – студентам краще замалювати контурну карту, ніж її прокоментувати (23,4 % студентів). 13,2 % респондентів зазначили низький рівень умінь передбачати труднощі вивчення конкретних тем із фундаментальних і спеціальних географічних дисциплін, що знижує ефективність засвоєння основ фахових знань. Однією з причин такої ситуації є роздрібленість навчальних дисциплін, натомість запровадження інтеграції фундаментальних і спеціальних географічних дисциплін, розвиток потреби в постійному самовдосконаленні оптимізуватимуть формування фахової компетентності майбутніх учителів географії.

Досліджено особистісний компонент: мотиваційну й ціннісно-змістову компетенції. На констатувальному етапі зафіксовано байдуже ставлення студентів до навчання, що свідчить про відсутність у майбутніх фахівців стійкого інтересу до становлення їх як компетентних учителів-географів, хоч цей фактор, як доведено вище, є важливим, а тому основне завдання дослідження полягає

у створенні умов для його вироблення. 36,1 % респондентів мають значні труднощі у вивченні фундаментальних і спеціальних географічних дисциплін, 48,8 % зазначили, що їм складно їх опанувати і лише 16,1 % із них мають незначні труднощі. Виявлено байдуже ставлення до навчання без внутрішнього усвідомлення та спрямоване на прагматичні цілі, що характерно для більшої частини студентів (84,9 %), які не повністю усвідомлюють значення розвитку їхньої фахової компетентності як основи професійної діяльності. Встановлено усвідомленість студентами лише зовнішніх виявів мотивації професійної діяльності, глибинні ж аспекти залишаються поза їхньою увагою: зовнішній мотив заробітної плати, праця в закладі освіти, де для вчителів належно обладнані кімнати відпочинку, релаксації тощо посідають перше місце в системі пріоритетів.

Констатовано, що однією з причин такої ситуації є позиція викладача ВНЗ, тобто його невміння або небажання глибоко мотивувати майбутню роботу в школі й розкривати цінності навчальної діяльності. Недостатність сформованості мотивації, цінностей професійної діяльності вчителя свідчить не лише про майже непритаманну студентам мотивацію вивчення фундаментальних і спеціальних дисциплін, а й про низький вплив власного прикладу викладачів у застосуванні компетентнісного підходу до навчального процесу.

Під *формуванням фахової компетентності майбутнього вчителя географії* розуміємо процес набуття ґрунтовних інтегрованих знань із фундаментальних і спеціальних географічних дисциплін та практичних умінь застосовувати їх під час розв'язання проблемних ситуацій чи завдань, набуття особистісних якостей і здатності до досягнення високих результатів у педагогічній діяльності в ході навчання у вищому навчальному закладі. Складність і багатогранність процесу формування фахової компетентності потребують виваженого й послідовного науково-методичного підходу до кожного складника.

Структурно-системний підхід до процесу формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії дає підстави для підтвердження доцільності створення моделі реалізації системи формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії, що має на меті вдосконалення й коригування процесу професійної підготовки майбутнього вчителя географії як потреби в його відповідності соціальному замовленню на ринку праці.

Складниками моделі названо зміст і структуру географічної освіти, мету формування фахової компетентності, принципи й підходи, функціональний компонент, що включає компоненти фахової компетентності та рівні її вияву; навчально-методичний комплекс й організаційно-педагогічні умови, що передбачають інтеграцію фахових знань та проблемно-модульну технологію навчання.

Модель реалізації системи формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії реалізовано за допомогою розв'язування завдань, що передбачали підвищення самостійності, творчості, постійного пошуку шляхів удосконалення рівня знань й умінь студентів під час аудиторних занять, навчально-польової й педагогічної практики, самостійної та пошуково-дослідницької роботи (рис. 1).

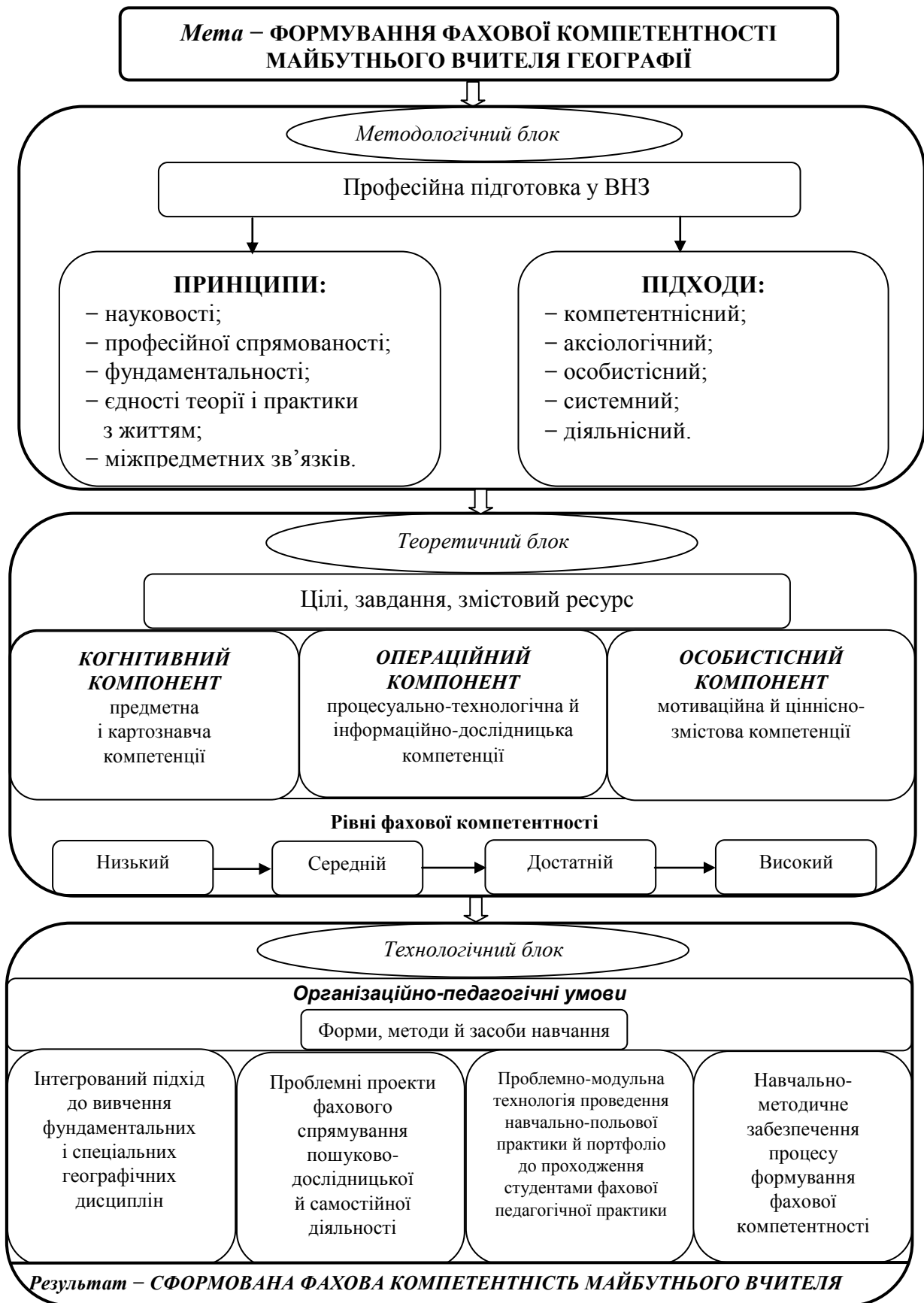


Рис. 1. Модель реалізації системи формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії у процесі професійної підготовки

Відсутність комплексності, міжпредметності зв'язків, проблемності в навчанні, інтеграції фахових знань із різних навчальних дисциплін ускладнює формування спеціальних компетенцій студентів-географів. Проаналізовані результати констатувального етапу експерименту дають підстави для припущення, що ефективне формування фахової компетентності можливе через удосконалення навчально-виховного процесу, шляхом упровадження моделі реалізації системи формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії у процесі професійної підготовки.

У **четвертому розділі** „Дослідно-експериментальна перевірка організаційно-педагогічних умов формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії” доведено доцільність використання інноваційних технологій (інтеграція у вивченні студентами фундаментальних і спеціальних географічних дисциплін, проблемно-модульне навчання, удосконалення системи самостійної й пошуково-дослідницької роботи студентів, навчально-польової й фахової педагогічної практики) як оптимального шляху впровадження моделі реалізації системи формування фахової компетентності майбутніх учителів географії; проаналізовано результати дослідно-експериментальної роботи.

Обґрунтовано педагогічну необхідність та організаційно-педагогічні умови компетентнісного підходу до реалізації змісту професійної підготовки майбутніх учителів географії. Створено, зокрема, навчальні програми й виокремлено модулі дисциплін, які структуровані поєднанням традиційного викладання з упровадженням проблемного навчання, що сприяло більш глибокому засвоєнню теоретичних засад географічної науки на основі міжпредметних зв'язків. Удосконалення змісту фундаментальних і спеціальних географічних дисциплін засобами інтеграції продемонстровано на прикладі інтегрованого курсу „Краєзнавство. Рекреація. Туризм”, у ході вивчення якого студенти опановують основні елементи знань та виявляють логічні взаємозв'язки між ними шляхом горизонтальної (внутрішньодисциплінарної) та вертикальної (міждисциплінарної) інтеграції з матеріалом інших професійно орієнтованих дисциплін. Запроваджено інформаційні технології як сукупність взаємозв'язаних процесів опрацювання інформації із застосуванням комп'ютерно-програмних засобів, візуалізації та осмислення зібраної навчальної інформації, доступу до різноманітних банків даних й ін. Укладено перелік тем і завдання до проблемних проектів фахового спрямування в межах пошуково-дослідницької роботи та перелік проблемних завдань чи ситуацій для виконання під час самостійної роботи студентів.

Ознайомлення з методами проведення індивідуального науково-дослідницького завдання з конкретної навчальної дисципліни озброює студентів навичками наукового аналізу, що стають базовими для виконання курсових і дипломних робіт із географії та методики її навчання.

З'ясовано, що вдосконалення пошуково-дослідницької роботи студентів полягає в її системній організації розв'язання однієї проблеми, що передбачає послідовне проходження етапів самостійного наукового дослідження, коли на кожному з етапів зберігається наступність у меті, змісті та організаційних

формах, практичне оволодіння методами дослідження, окреслення проблеми та шляхів її розв'язання, аналіз отриманих даних, підбиття підсумків, формулювання висновків і рекомендацій, перевірку отриманих даних у ході наукових досліджень.

Розроблено навчальні програми інтегрованої навчально-польової практики фахового спрямування, що побудовані на засадах проблемно-модульної технології навчання, обґрунтовано проведення фахової педагогічної практики студентів-географів із виконанням ними проблемно-орієнтованого портфоліо, що забезпечує системність у сприйнятті студентами навчального матеріалу на практиці й завершеність циклів їхньої навчальної діяльності. Доведено, що під час фахової педагогічної практики (органічна частина навчально-виховного процесу, що становить поєднання теоретичної підготовки й практичної діяльності студентів), побудованої на засадах проблемності в розкритті змістових ідей освоєного студентами навчального матеріалу, відбувається їх максимальне наближення до професійних реалій. Обґрунтовано функціональний склад, поетапність і шляхи вдосконалення навчально-польової й фахової педагогічної практики, зміст, мету та завдання кожного з етапів.

Виокремлені умови для забезпечення достатнього рівня спеціальних компетенцій студентів у межах процесу професійної підготовки запроваджено за допомогою навчально-методичного комплексу, найбільш важливими складниками якого є навчально-методичні посібники та навчальні програми спецкурсу „Професійна компетентність учителя географії”, інтегрованого курсу „Краєзнавство. Рекреація. Туризм”, програми фахової педагогічної й польової практики, методичні рекомендації щодо самостійної роботи студентів із фундаментальних і спеціальних географічних дисциплін.

Доведено, що ефективне формування фахової компетентності можливе за умови неперервності навчально-виховного процесу через проблемні лекції, проведення яких дає викладачеві змогу оптимізувати виклад навчального матеріалу, реалізувати принцип зворотного зв'язку, застосовувати новітній ілюстративний матеріал, а студентам – більш глибоко його засвоювати, осягнути загальну ідею навчального матеріалу декількох лекцій, що сприяє розвитку їхнього географічного мислення; практичні заняття індивідуалізованого навчання проблемного типу, що доповнюють зміст вивченого матеріалу набуттям студентами практичних навичок розв'язання проблемних завдань; робота зі схематичною наочністю; ігрові технології, діяльність студентів у складі мобільних груп; проблемні проекти фахового спрямування в рамках пошуково-дослідницької роботи студентів-географів, проблемно-орієнтовані портфоліо педагогічної практики та інтегрована навчально-польова практика у поєднанні з традиційними формами і методами навчання.

Наукове дослідження реалізовано протягом 2002 – 2010 років за чотирма етапами науково-педагогічного пошуку.

Аналітико-констатувальний етап (2002 – 2003 рр.) – проаналізовано стан проблеми дослідження, вивчено теоретичні джерела з питань професійної підготовки майбутніх учителів географії та формування їхньої фахової компетентності, окреслено мету й завдання, сформульовано гіпотезу

дослідження, методологічні засади та концепцію, виокремлено базові принципи та методики дослідження.

Аналітико-пошуковий етап (2003 – 2006 рр.) – проаналізовано зміст чинних програм фундаментальних і спеціальних географічних дисциплін, з'ясовано недоліки й суперечності в них, окреслено шляхи їх подолання, описано можливості використання інноваційних технологій навчання; визначено кількісний і якісний склад учасників експерименту; проведено констатувальний експеримент для діагностики сформованості фахової компетентності майбутнього вчителя географії за традиційних умов навчання та його спрямованості на професійну діяльність, мотивації навчальної діяльності й розвитку ціннісних орієнтацій, умінь самостійної роботи студентів, що слугують підґрунтям фахової компетентності й вимагають удосконалення.

Формувальний етап (2006 – 2009 рр.) – експериментально перевірено гіпотезу, концептуальні положення, апробовано організаційно-педагогічні умови (проблемно-модульна технологія та інтегрований підхід до вивчення студентами фундаментальних і спеціальних географічних дисциплін, виконання самостійної, пошуково-дослідницької роботи та проходження навчально-польової й педагогічної практики) формування в студентів-географів фахової компетентності, проаналізовано проміжні результати контрольних зрізів, удосконалено експериментальні методики; розроблено й експериментально перевірено навчальні програми, посібники для студентів.

Узагальнювальний етап (2009 – 2010 рр.) – опрацьовано й узагальнено дані; зіставлено одержані експериментальні результати з прогнозованими результатами; задокументовано результати та сформульовано загальні висновки дослідження; представлено відомості теоретичного пошуку й експериментальної роботи в докторській дисертації, монографіях, навчальних посібниках, науково-методичних статтях, тезах конференцій, методичних рекомендаціях; охарактеризовано перспективи дослідження.

Основною метою педагогічного експерименту було оцінювання ефективності пропонованих організаційно-педагогічних умов, аналіз кількісних і якісних показників навчання студентів у контрольних й експериментальних групах. Результати експериментальних даних статистично опрацьовано за методиками Л. Заде, Ю. Козелецького, П. Мюллера, Ф. Перегудова, О. Рєви та ін., що дало змогу зіставити показники рівнів сформованості фахової компетентності до й після впровадження моделі реалізації системи формування фахової компетентності майбутніх учителів географії в навчально-виховний процес вищих навчальних закладів. Рівні й показники сформованості фахової компетентності майбутніх учителів географії контрольної та експериментальної груп визначено, зокрема, за розробленими діагностичними варіантами після кожного етапу дослідження. Згідно із завданнями формувального експерименту, сформованість фахової компетентності студентів діагностовано за допомогою контролю у вигляді систематизації результатів тестування, контрольних робіт, семестрових іспитів із фундаментальних і спеціальних географічних дисциплін (когнітивний компонент); анкетного опитування студентів для виявлення практичних умінь виконання завдань професійної

діяльності вчителя-географа, застосування фахових знань та оцінки викладачів за виконані завдання самостійної й пошуково-дослідницької роботи (операційний компонент); опитування студентів для з'ясування ціннісного ставлення до навчання та мотивації їхньої майбутньої професійної діяльності (особистісний компонент).

Результати порівняльної характеристики даних експерименту виявили різницю в показниках фахової компетентності в контрольній та експериментальній групах (рис. 2).

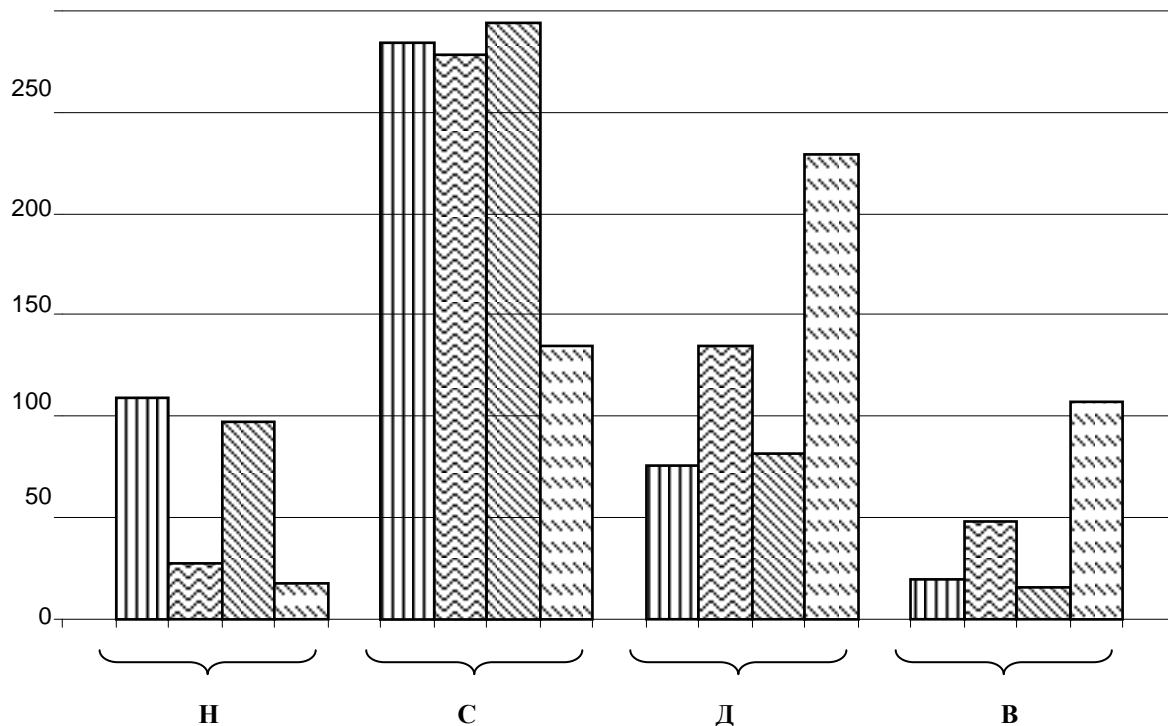
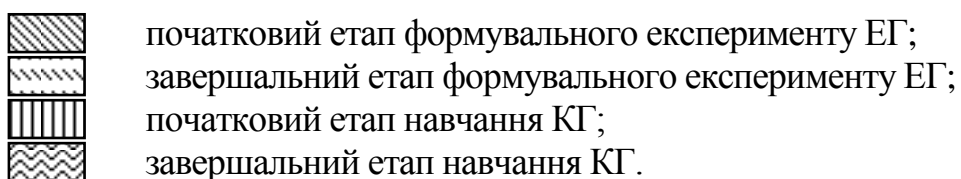


Рис. 2. Динаміка рівнів сформованості фахової компетентності студентів Н, С, Д, В – відповідно низький, середній, достатній, високий рівні; ЕГ – експериментальна група, КГ – контрольна група



Анкетування, бесіди зі студентами, вивчення результатів їхньої самостійної й пошуково-дослідницької роботи, спостереження під час навчання, навчально-польової й педагогічної практики дали підстави для висновку про ефективність формування фахової компетентності майбутніх учителів-географів. Констатовано статистично вірогідні позитивні зрушення, порівняно з вихідними даними констатувального експерименту, де очевидними є практично однакові показники рівнів спеціальних компетенцій усіх залучених студентів (експериментальної й контрольної груп).

Так, у КГ унаслідок традиційного навчання, на низькому рівні

сформованості компетентності студентів (РСКС) залишилося 5,7 % осіб, що перевищує значення ЕГ – 3,7 %, де навчання відбувалося за запропонованими організаційно-педагогічними умовами та після впровадження навчально-методичного комплексу; відповідно значення середнього рівня становлять: КГ – 56,8 % і ЕГ – 27,7 % студентів, достатнього – 27,7 % і 46,8 %, високого – 9,8 % і 21,8 % студентів, що свідчить про позитивний вплив окреслених умов.

Проаналізовані матеріали доводять результативність удосконалення процесу професійної підготовки на основі формування фахової компетентності майбутніх учителів географії. Завершення формувального етапу експериментального навчання констатувало суттєві зміни індивідуальних показників рівня сформованості всіх компонентів фахової компетентності майбутніх учителів географії – когнітивного, операційного та особистісного. Включення до неї мотиваційної й ціннісно-змістової компетенцій сприяло формуванню мотивації професійної діяльності й ціннісних орієнтацій навчання, стимулювало особистісний розвиток студентів.

Отже, результати формувального експерименту свідчать про ефективність запроваджених у процес професійної підготовки розроблених організаційно-педагогічних умов.

ВИСНОВКИ

У дисертації подано теоретичне узагальнення та практичне розв'язання проблеми формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії в процесі професійної підготовки. Доведено, що для формування компетентного, творчо мислячого фахівця, здатного активно діяти в умовах сучасної школи, необхідне вдосконалення змісту фахової освіти, пошук адекватних освітніх технологій, поліпшення якості професійної підготовки педагогів, забезпечення формування їхньої компетентності, єдність діяльній й мотиваційній сфери. Досягнута мета дослідження, виконані завдання та підтверджена гіпотеза дають підстави для **загальних висновків**.

1. Проведення ретроспективного аналізу становлення системи професійної підготовки майбутніх учителів географії на різних етапах розвитку суспільства дало змогу констатувати безпосередній зв'язок між змінами в державній владі й політичним підґрунтям освіти, між викладанням географії, її методикою та розвитком географічної науки, соціально-економічним розвитком країни й становленням географічної освіти у вищих педагогічних навчальних закладах. З'ясування причин перетворень на різних етапах історичного розвитку професійної підготовки майбутніх учителів географії вможливило прогнозувальну оцінку їхньої фахової компетентності як важливого складника загальної професійної компетентності та потрактування орієнтації на компетентнісну освіту як одного з пріоритетів сучасності.

2. Аналіз сучасного стану розвитку професійної підготовки майбутнього вчителя географії у системі вищій освіти України й зарубіжжя послугував підґрунтям для констатації основних вимог до її реалізації: вища освіта повинна

сприяти становленню вчителя-професіонала, мотиваційно зрілої особистості зі сформованими географічним мисленням та ціннісними установками, спроможної до саморозвитку та самореалізації в професійній діяльності. У дисертаційній роботі доведено, що виконання цих вимог можливе за умов організації професійної підготовки в контексті компетентнісного підходу з дотриманням принципів: *науковості*, що лежить в основі професійної підготовки, впливає на її якісні параметри, зокрема сучасні досягнення науки й передового педагогічного досвіду, закономірності розвитку інструментальної та мотиваційно-ціннісної сфер особистості; принципу *професійної спрямованості*, який передбачає спрямування професійної підготовки майбутнього вчителя географії на опанування наукових засад географії й специфіки педагогічної професії; принципу *єдності теорії і практики з життям*, що прогнозує поєднання теорії й практики в процесі пізнання, адаптацію майбутнього вчителя до неперервних життєвих змін, оволодіння студентами фаховою теоретичною інформацією та практичними вміннями й навичками, – основою професійної діяльності; принципу *фундаментальності освіти*, який слугує підґрунтям якісної теоретичної бази фахових знань у поєднанні із загальноосвітньою підготовкою й передбачає включення до змісту освіти новітніх наукових фундаментальних досягнень і вмінь застосовувати інформацію в практичній діяльності; принципу *системності* професійної підготовки, що допомагає створити в студента (на основі змістових компонентів географічної освіти) цілісне уявлення про географічні об'єкти і явища; принципу *міжпредметних зв'язків* як процесу інтеграції наукових географічних знань про географічні об'єкти і явища, що сприяє формуванню в майбутнього вчителя географічного мислення.

Запропоновані принципи забезпечують процес професійної підготовки майбутніх учителів географії як основи формування їхньої фахової компетентності й передбачають виокремлення завдань, для виконання яких студенти мають володіти креативними здібностями, що можливо лише за спеціально створених організаційно-педагогічних умов.

Аналіз досвіду світової професійної підготовки вчителів географії уможливив визначення орієнтирів її модернізації, де ґрунтовного розв'язання набула проблема компетентнісного підходу. Як головну перевагу освіти в економічно розвинених державах пропагують доступність інформації, багатопрофільність вищих навчальних закладів, наявність умов для компетентнісного підходу в освіті учнів ЗОШ і майбутніх учителів, формування особистості, здатної до самостійності, готової до використання інновацій у власній діяльності та діяльності в умовах оновленої школи, до розвитку творчості й компетентності. Сучасне сприйняття оновлення професійної освіти вчителя-географа як потреби суспільства передбачає вдосконалення змісту й форм її реалізації, залучення найкращого світового досвіду.

3. Обґрунтовано теоретико-методологічні засади вивчення компетентності як інтегрального багаторівневого утворення в цілісній професійній структурі особистості майбутнього вчителя географії та сформульовано концептуальні

положення становлення його фахової компетентності. Базовим положенням концепції є створення цілісної системи професійної підготовки майбутніх учителів-географів, що ґрунтована на взаємозв'язку методологічного, теоретичного й практичного блоків та побудована на засадах охарактеризованих підходів, за якими виокремлено загальні принципи її структури, змісту й умов реалізації: *компетентнісний підхід* забезпечив з'ясування закономірностей побудови й функціонування професійної освіти для формування фахової компетентності; *аксіологічний підхід* сприяв запровадженню в навчальний процес цілей і цінностей педагогічної діяльності як провідної детермінанти процесу підготовки. Зумовленість особистісної системи ціннісних орієнтацій навчання і мотивів професійної діяльності забезпечує розвиток спеціальних компетенцій, актуалізацію мотиваційно-ціннісної сфери студентів; *системний підхід* уможливив єдність і цілісність усіх складників змісту та процесу професійної підготовки майбутніх учителів географії для формування їхньої фахової компетентності; *особистісний підхід* – гармонійне поєднання в змісті професійної підготовки зовнішніх і внутрішніх мотивів майбутньої професійної діяльності, ціннісне сприйняття навчальної діяльності, а також удосконалення навчально-пізнавальної діяльності студентів на основі самоорганізації й самоутвердження; *діяльнісний підхід* забезпечив створення необхідних умов поетапного входження майбутніх учителів географії в практичну діяльність (навчально-польова й педагогічна практика) і, завдяки запровадженню розроблених організаційно-педагогічних умов, формування фахової компетентності.

Представлено теоретичне структурування фахової компетентності майбутнього вчителя географії, розкрито її сутність, функції й покомпонентну структуру. Фахова компетентність є результатом опанування набором компетенцій: предметної, картознавчої, процесуально-технологічної, інформаційно-дослідницької, мотиваційної й ціннісно-змістової. Комплекс названих компетенцій є складником професійної підготовки, необхідної вчителю географії для реалізації функцій фахової компетентності: пізнавально-гносеологічної, програмувально-регулятивної, інформаційної, інваріантної, інтегративної, гностично-комунікативної.

Змістове наповнення фахової компетентності становлять фахові знання, практичні вміння й навички, професійні особистісні якості майбутнього вчителя географії. Для системи фахових знань характерна осмисленість реалій сучасного світу, змістовність, узагальненість, категоріальність, діалектичність, тобто відображення явищ дійсності в їхніх взаємозв'язках і розвитку, відображення протиріч дійсності, понятійний і термінологічний апарат, що становить специфічний зміст географії як освітньої галузі. Формування практичних умінь і навичок передбачає становлення вмінь шукати, узагальнювати, систематизувати географічну інформацію, оперувати нею на рівнях абстрагування й поглиблення фахових знань, які є основою вироблення та реалізації оптимальних рішень у педагогічній діяльності; володіння інформаційними технологіями, уміння проводити експериментальні дослідження в галузі географії, тобто вироблення вмінь практичного

застосування фахових знань. Професійні особистісні якості майбутнього вчителя-географа, крім позитивних загальнолюдських якостей, залежать від сформованості ціннісних орієнтацій, мотивів, адекватних цілям і завданням професійної діяльності, його здатності усвідомлювати специфіку майбутньої діяльності, вибирати цільові й змістові установки для своїх дій і вчинків, ухвалювати рішення, бути творчим педагогом, здатним до рефлексії, самовизначення, самоосвіти, конкурентоспроможності.

Проблема компетентнісного підходу як одного з напрямів підвищення якості професійної освіти полягає в уповільнених темпах його запровадження в Україні та плюралізмі думок щодо вибору інструментарію ключових понять. Інтерпретація теоретичного підґрунтя стосовно дефініції поняття „фахова компетентність майбутнього вчителя географії” дала змогу обґрунтувати його категоріальну сутність. З урахуванням професійної підготовки та специфіки професійної діяльності зазначено, що фахова компетентність майбутнього вчителя географії є інваріантним складником його професійної компетентності. Вона постає як інтегральна характеристика особистісного становлення (наявність мотивації навчання й ціннісних орієнтацій) та професійної діяльності майбутніх вчителів-географів, що пов'язана зі здатністю використовувати комплекс фахових знань, умінь і навичок й володіння загальними розумовими діями (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення тощо) та їх специфікацією на матеріалі фундаментальних і спеціальних географічних дисциплін, уміння здійснювати дослідницьку діяльність стосовно обраного кола питань

4. Обґрунтовано та експериментально перевірено організаційно-педагогічні умови формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії, що спрямовані на розвиток у студентів інтегрованих фахових знань, умінь формулювати й розв'язувати проблемні ситуації чи завдання, мотиваційно-ціннісного ставлення до навчання й професійної діяльності, створення можливостей саморозвитку й самореалізації в процесі аудиторних занять і проходження практики та моніторингу окреслених процесів. Підтверджено дієвість організаційно-педагогічних умов для результативності впровадження моделі реалізації системи формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії: єдність блоків моделі, структурних, змістових і процесуальних компонентів, професійної спрямованості, науковості змісту, об'єктивізації оцінювання результатів.

Запроваджені організаційно-педагогічні умови професійної підготовки майбутнього вчителя географії на підставі проблемно-модульної технології та інтегрованого підходу до вивчення студентами фундаментальних і спеціальних географічних дисциплін, самостійної, пошуково-дослідницької роботи, навчально-польової і педагогічної практики, а також розроблений навчально-методичний комплекс забезпечили формування високого рівня фахової компетентності в більшості студентів експериментальної групи. Результати формувального експерименту довели продуктивність розробленої моделі, зокрема когнітивного, операційного й особистісного компонентів фахової компетентності. Якісні й кількісні зміни відображено в показниках

сформованості всіх її спеціальних компетенцій. Дослідно-експериментальним шляхом перевірено запропоновані організаційно-педагогічні умови формування фахової компетентності майбутніх учителів географії.

5. Розроблено й проведено дослідно-експериментальну апробацію моделі реалізації системи формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії, що слугує еталоном для оцінювання ефективності процесу його професійної підготовки й містить когнітивний, операційний та особистісний компоненти.

Дослідно-експериментальна апробація моделі передбачала добір стратегії професійної підготовки, базових теоретичних положень (принципів) формування фахової компетентності, обґрунтування основних етапів, структури та змісту професійної підготовки студентів-географів у вищих педагогічних навчальних закладах. Виокремлені етапи процесу відповідали за змістом логіці підготовки спеціаліста, забезпечили поступове вдосконалення компетентності майбутніх учителів-географів. Нагромаджені фахові знання, практичні вміння, ціннісні орієнтації трансформувалися в спеціальні компетенції. Інтеграція одержаної інформації й концептуальне бачення змісту фундаментальних і спеціальних географічних дисциплін з урахуванням індивідуальних особливостей майбутніх учителів сприяли їх більш повній самореалізації, сформованості мотивації професійної діяльності.

Для з'ясування ефективності впровадження розробленої моделі були введені інформаційно-змістовий, технологічний і ціннісно-мотиваційний критерії. Інформаційно-змістовий критерій відображав рівень оволодіння студентами інтегрованими фаховими знаннями, їхню повноту, глибину, осмисленість навчальної інформації, розуміння сутності процесів, явищ, фактів, що є одним із показників фахової компетентності. Технологічний критерій – показник діяльнісного складника навчання, що характеризує студента як активного суб'єкта формування вмотивованої навчальної діяльності, який усвідомлює свої пріоритети, слабкі й сильні сторони, самостійно розробляє власні параметри навчальної діяльності. Ціннісно-мотиваційний критерій пов'язаний з усвідомленням цілей і мотивів навчальної й педагогічної діяльності, процесу власного професійного становлення, умінням його аналізувати для з'ясування рівня ефективності, відповідності поставленим цілям – сформованості фахової компетентності.

Порівняння результатів експериментального навчання студентів контрольних та експериментальних груп дало підстави для висновку, що достатній рівень академічної успішності перевищив межу, встановлену для осіб із високим рівнем підготовленості. Результати порівняльної характеристики даних експерименту виявили різницю в показниках фахової компетентності в контрольній та експериментальній групах. Так, у КГ, унаслідок традиційного навчання, на низькому рівні РСКС залишилося 5,7 % студентів, що перевищує значення ЕГ – 3,7 %, де навчання відбувалося за запропонованими організаційно-педагогічними умовами; відповідно значення середнього рівня становлять: КГ – 56,8 % і ЕГ – 27,7 % студентів, достатнього – 27,7 % і 46,8 %, високого – 9,8 % і 21,8 % студентів, що свідчить

про позитивний вплив окреслених умов. Суттєве підвищення високого рівня сформованості особистісного компонента компетентності, порівняно з іншими, доводить те, що в процесі цілеспрямованої професійної підготовки в майбутніх учителів географії сталася зміна пріоритетів: сформовані ціннісні орієнтації навчання й мотивація професійної діяльності зумовили детермінацію фахових знань, практичних умінь, які тлумачаться як засоби саморозвитку.

б. Для забезпечення професійної підготовки майбутніх учителів-географів розроблено й упроваджено навчально-методичний комплекс, до складу якого входять навчальні програми з фундаментальних і спеціальних географічних дисциплін, навчальні посібники „Професійна компетентність учителя географії”, “Краєзнавство. Рекреація. Туризм” (структурні модулі), електронні версії лекційних курсів та методичних розробок для викладачів і студентів вищих педагогічних навчальних закладів, комплекс тестових завдань із комп’ютерною підтримкою для контролю успішності навчальних досягнень студентів, програми навчально-польової і педагогічної практики за проблемно-модульною технологією навчання. Узагальнені матеріали дослідження вможливають науково обґрунтовану інтерпретацію фахової компетентності майбутнього вчителя географії.

Практичне використання висновків, рекомендацій сприятиме оптимальному розв’язанню завдань, які постають перед професійною підготовкою фахівців на сучасному етапі: це насамперед розроблення критеріїв оцінювання спроможності вищого навчального закладу готувати майбутніх вчителів-географів для різноманітних навчальних закладів, згідно з державними стандартами вищої географічної освіти. Підбиття підсумків дослідження дає підстави стверджувати, що розроблені та теоретично обґрунтовані концепція й модель реалізації системи формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії в процесі професійної підготовки, запропоновані теоретичні положення, висновки й рекомендації можуть бути використані для організації навчально-виховного процесу в педагогічних ВНЗ.

Виконане дослідження – завершене, хоч потенційно не може розв’язати всі аспекти порушеної проблеми. Для подальшого наукового пошуку перспективними є такі аспекти: додаткове вивчення закономірностей формування фахової компетентності майбутніх учителів географії за кордоном; створення умов конкурентоспроможності фахівців; інтегрований підхід до фахової підготовки вчителів у системі неперервної освіти.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Бутило М. Д. Зелені скарби Правобережжя Черкащини : [монографія] / М. Д. Бутило, О. В. Тімець. – К. : Наук. світ, 2002. – 97 с.
2. Совгіра С. В. Експедиційні дослідження в системі сучасної освіти. Малі річки Уманщини : [монографія] / С. В. Совгіра, О. В. Тімець. – К. : Наук. світ, 2005. – 250 с.

3. Тімець О. В. Формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії у процесі професійної підготовки : [монографія] / О. В. Тімець – Умань : Видавець „Сочінський”, 2010. – 339 с.

Навчальні посібники, навчальні програми

4. Вимоги до написання та оформлення дипломних і магістерських робіт / [Р. А. Якимчук, В. Ф. Валюк, В. П. Миколайко, О. В. Тімець та ін.]. – Умань : АЛМІ, 2008. – 20 с.

5. Географія Уманщини : [навч. посіб.] / [І. П. Козинська, О. І. Ситник, О. В. Тімець та ін.]. – К. : Інтерлінк, 2006. – 175 с. – (до 75-річчя УДПУ ім. Павла Тичини).

6. Денисик Г. І. Регіональне антропогенне ландшафтознавство : [навч. посіб.] / Г. І. Денисик, О. В. Тімець. – Вінниця : ПП „ТД „Едельвейс і К”, 2010. – 168 с.

7. Навчальні програми з фундаментальних і спеціальних географічних дисциплін : [навчальні програми] / Укл. О. В. Тімець. – Умань : ВПЦ „Візаві”, 2010. – 256 с.

8. Навчальні програми польових практик з фундаментальних і спеціальних географічних дисциплін : [навч. прогр.] / Укл. О. В. Тімець. – Умань : ВПЦ „Візаві”, 2010. – 144 с.

9. На допомогу молодому вчителю географії : [навч.-метод. посіб.] / І. П. Козинська, О. І. Ситник, М. С. Кугай, О. В. Тімець. – К. : Інтерлінк, 2004. – 200 с.

10. Ситник О. І. Організація навчально-дослідної роботи з географії на метеорологічному майданчику (курс лекцій) : [навч. посіб.] / Ситник О. І., Швень Н. І., Тімець О. В. – Умань : Видавець „Сочінський”, 2010. – 160 с.

11. Тімець О. В. Краєзнавство і туризм : [навч. посіб.-практ.] / Тімець О. В. – Умань : „Алмі”, 2003. – 102 с.

12. Тімець О. В. Методичні поради до роботи з географічними джерелами знань [навч. посіб.] / Тімець О. В. – Умань : Візаві, 2006. – 43 с.

13. Тімець О. В. Методичні рекомендації щодо забезпечення самостійної роботи студентів-географів з фундаментальних і спеціальних географічних дисциплін [навч. посіб.] / Тімець О. В. – Умань : УДПУ, 2005. – 42 с.

14. Тімець О. В. Навчальні модулі інтегрованого курсу „Краєзнавство. Рекреація. Туризм”. Модуль 1–6. [навч. посіб.] / Тімець О. В. – Умань : Візаві, 2006. – 483 с.

15. Тімець О. В. Основи рекреаційної географії. Природа, ресурсний потенціал регіонів : [навч. посіб.] / О. В. Тімець, С. В. Совгіра. – К. : Наук. світ. – 2005. – 254 с.

16. Тімець О. В. Програмування навчального процесу з географії (компетентнісний підхід) / Тімець О. В. – Умань : СПД Сочинський, 2008. – 78 с.

17. Тімець О. В. Професійна компетентність вчителя географії : [навч. посіб.] / Тімець О. В. – Умань : СПД Сочинський, 2008. – 320 с.

18. Тімець О. В. Фахова педагогічна практика студентів-географів (компетентнісний підхід) : програма і методичні рекомендації : [навч. посіб.] / Тімець О. В. – Умань : ВПЦ „Візаві”, 2010. – 60 с.

19. Туристсько-краєзнавча робота у вищому педагогічному закладі: організаційні та методичні аспекти : [навч. посіб.] / О. В. Тімець, В. С. Серебряй, Ю. А. Грабовський, А. Л. Шипко. – Умань : Візаві, 2006. – 236 с.

Статті у фахових виданнях

20. Тімець О. В. Взаємозалежність середовища навчання і самоосвіти в процесі формування фахової компетентності вчителя географії / О. В. Тімець // Наук. збірн. Уманськ. держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини : Психолого-педагогічні проблеми сільської школи / ред. кол. : Н. С. Побірченко (головний редактор), О. М. Коберник, І. Д. Бех [та ін.]. – Умань : РВЦ „Софія”, 2007. – Вип. 21. – С. 51–56.

21. Тімець О. В. Географічна освіта як основа формування життєвих компетенцій учнів / О. В. Тімець // Географія та основи економіки в школі. – 2008. – № 6. – С. 2–4.

22. Тімець О. В. Експериментальне дослідження запровадження кредитно-модульної системи організації фахової підготовки майбутніх учителів географії / О. В. Тімець // Гуманітар. вісник ДВНЗ „Переяслав-Хмельн. держ. пед. ун-ту імені Григорія Сковороди” / ред. кол. : М. С. Вашуленко, Л. В. Волков, О. І. Шапран [та ін.]. – Переяслав-Хмельницький : ДВНЗ, 2009. – Серія : Педагогіка. Психологія. Філософія. – Вип. 18. – С. 212–216.

23. Тімець О. В. Значення краєзнавства на різних етапах розвитку суспільства / О. В. Тімець // Рідна школа. – 2002. – № 8–9. – С. 57–59.

24. Тімець О. В. Значення туризму як суспільного явища / О. В. Тімець // Наук.-теор. збірн. Пер.-Хмельн. держ. пед. ун-ту імені Григорія Сковороди / ред. кол. : В. П. Коцур, М. І. Бурда, М. С. Вашуленко [та ін.]. – Переяслав-Хмельницький : ДВНЗ, 2010. – Педагогіка. Спеціальний випуск – С. 111–114.

25. Тімець О. В. Ключові компетентності і компетенції у фаховому становленні вчителя географії / О. В. Тімець // Збірн. статей РВНЗ „Кримськ. гуманітар. ун-т” / ред. кол. : О. В. Глузман, М. Я. Ігнатенко, Г. Б. Корнетов [та ін.]. – Ялта : РВНЗ „Кримський гуманітарний університет”, 2008. – Сер. „Педагогіка і психологія”. – Вип. 17. – Ч. 2. – С. 132–137.

26. Тімець О. В. Компетентнісний підхід до професійного становлення вчителів географії / О. В. Тімець // Збірн. наук. праць Сумськ. держ. пед. ун-ту ім. А. С. Макаренка / ред. кол. : А. А. Сбруєва (гол. ред.), М. О. Лазарев, В. І. Лозова [та ін.]. – Суми : Вид-во Сумськ. держ. пед. ун-ту ім. А. С. Макаренка, 2008. – Серія : Педагогічні науки. Освітні інновації – Ч. 1. – С. 286–294.

27. Тімець О. В. Можливості дистанційної освіти вчителя географії в аспекті його професійного становлення / О. В. Тімець // Наук. часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова / ред. кол. : О. В. Мороз, Н. В. Гузій (відпов. ред.), Н. М. Дем’яненко [та ін.]. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. – Серія 16 : Творча особистість учителя : проблеми теорії і практики. –

Вип. 6 (16). – С. 160–163.

28. Тімець О. В. Основи формування соціокультурної компетентності вчителя географії / О. В. Тімець // Наук. часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова / ред. кол. : Н. В. Гузій (відпов. ред.), Н. М. Дем'яненко, Л. О. Мільто [та ін.]. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – Сер. 16. : Творча особистість учителя : проблеми теорії і практики. Вип. 8 (18) – С. 32–35.

29. Тімець О. В. Особливості проведення позааудиторної краєзнавчо-туристської діяльності студентів / О. В. Тімець // Наук. збірник Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини : Психолого-педагогічні проблеми сільської школи / ред. кол. : Н. С. Побірченко (головний редактор), І. Д. Бех, Н. М. Бібік [та ін.]. – К. : Науковий світ, 2003. – Вип. 4. – С. 68–75.

30. Тімець О. В. Особливості технологічного підходу в професійній підготовці компетентного вчителя географії / О. В. Тімець // Молодь і ринок – 2008. – № 10 (45). – С. 81–85.

31. Тімець О. В. Практичні засади використання інтеграційних процесів у фаховій підготовці вчителів географії / О. В. Тімець // Зб. наук. праць Вінницьк. держ. пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського / ред. кол. : М. І. Сметанський (гол. ред.), Г. С. Тарасенко, Н. Г. Ничкало [та ін.]. – Вінниця : ПП „Едельвейс і К”, 2007. – Вип. 21. Серія: Педагогіка і психологія. – С. 269–273.

32. Тімець О. В. Практичне навчання студентів-географів як важливий чинник їх професійної компетентності / О. В. Тімець // Зб. наук. праць Черкаський. нац. ун-ту ім. Богдана Хмельницького / ред. кол. : А. І. Кузьмінський (гол. ред.), Н. А. Тарасенкова, О. О. Богатирьов [та ін.]. – Черкаси : ЧНУ ім. Богдана Хмельницького – Черкаси, 2009. – Серія : Педагогічні науки. – Вип. 157. – С. 170–173.

33. Тімець О. В. Проектно-дослідницька діяльність у навчанні географії як один з аспектів удосконалення природничої освіти / О. В. Тімець // Зб. наук. праць Уман. держ. пед. ун-ту ім. Павла Тичини / ред. кол. : М. Т. Мартинюк (гол. ред.), В. Г. Кузь, Н. С. Побірченко [та ін.]. – К. : Науковий світ, 2007. – С. 132–139.

34. Тімець О. В. Професійна спрямованість системи навчальних польових практик як фактор розвитку фахової компетентності майбутніх учителів-географів / О. В. Тімець // Збірн. наук. праць Чернівецьк. нац. ун-т / ред. кол. : І. С. Руснак (наук. ред.), М. Г. Іванчук, Л. О. Хомич [та ін.]. – Чернівці : Чернівецький національний університет, 2009. – С. 175–186.

35. Тімець О. В. Профільна географічна освіта – важливий елемент безперервної педагогічної освіти / О. В. Тімець // Рідна школа. – 2007. – № 2 (925). – С. 22–24.

36. Тімець О. В. Профорієнтаційна робота в системі функціональних обов'язків вчителя географії / О. В. Тімець // Збірн. наук. праць Черкаськ. нац. ун-ту ім. Богдана Хмельницького / ред. кол. : А. І. Кузьмінський (гол. ред.), А. М. Гусак, Н. А. Тарасенкова [та ін.]. – Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – Серія: „Педагогічні науки”. – Вип. 126. – С. 152–156.

37.Тімець О. В. Психолого-педагогічні фактори професійного розвитку вчителя географії в системі неперервної освіти : акмеологічний аспект / О. В. Тімець // Збірн. наук. праць Черкаськ. нац. ун-ту ім. Богдана Хмельницького / ред. кол. : А. І. Кузьмінський (гол. ред.), А. М. Гусак, Н. А. Тарасенкова [та ін.]. – Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – Серія: „Педагогічні науки”. – Вип. 119. – С. 133–139.

38.Тімець О. В. Розвиток загальнокультурної компоненти компетентності вчителя-географа / О. В. Тімець // Збірн. наук. праць Вінницьк. держ. пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського / ред. кол. : М. І. Сметанський (головн. ред.), Г. С. Тарасенко, Н. Г. Ничкало [та ін.]. – Вінниця : ТОВ „Планер”, 2008. – Серія : Педагогіка і психологія. – Вип. 24. – С. 163–166.

39.Тімець О. В. Розвиток навичок самостійної роботи студентів-географів як невід’ємної складової освітнього процесу ВНЗ / О. В. Тімець // Наук. часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова / ред. кол. : Н. В. Гузій (відпов. ред.), Н. М. Дем’яненко, Л. О. Мільто [та ін.]. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – Серія: 16 : Творча особистість учителя : проблеми теорії і практики. – Вип. 11 (21). – С. 174–177.

40.Тімець О. В. Розвиток планетарного мислення майбутнього вчителя географії як основи його професійного становлення / О. В. Тімець // Рідна школа. – 2008. – № 11. – С. 55–57.

41.Тімець О. В. Роль інтегративних технологій у формуванні професійної компетентності вчителів географії / О. В. Тімець // Наук. збірник Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини : Психолого-педагогічні проблеми сільської школи / ред. кол. М. Т. Мартинюк (гол. ред.), В. Г. Кузь, Н. С. Побірченко [та ін.]. – К. : Наук. світ, 2007. – Вип. 19. – С. 72–78.

42.Тімець О. В. Сучасні інноваційні технології — складова удосконалення педагогічної майстерності вчителя географії / О. В. Тімець // Наук. записки Вінницьк. держ. пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського / ред. кол. : М. І. Сметанський (гол. ред.), Г. С. Тарасенко, Н. Г. Ничкало [та ін.]. – Вінниця : „Діло”, 2005. – Серія : Педагогіка і психологія. – Вип. 14. – С. 64–66.

43.Тімець О. В. Сучасні технології навчання географії : засіб проектної діяльності / О. В. Тімець // Збірн. наук. праць Кіровоградськ. держ. пед. ун-ту ім. Володимира Винниченка / ред. кол. С. П. Величко (гол. ред.), В. П. Вовкотруб, С. У. Гончаренко [та ін.]. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2005. – Серія : Педагогічні науки. – Вип. 60. – Ч. 1 – С. 118–121.

44.Сучасні форми і методи дослідницької краєзнавчо-туристської роботи у ВНЗ / О. В. Тімець // Наук.-теор. збірн. Переяслав-Хмельн. держ. пед. ун-ту імені Григорія Сковороди / ред. кол. : В. П. Коцур, М. І. Бурда, М. С. Вашуленко [та ін.]. – Переяслав-Хмельницький : ДВНЗ, 2004. – Педагогіка. – Спеціальний випуск – С. 231–238.

45.Тімець О. В. Теоретичні основи запровадження компетентнісного підходу у процес неперервної підготовки вчителів географії / О. В. Тімець // Збірн. наук. праць Дон. нац. техн. ун-ту / ред. кол. Є. О. Башков,

П. В. Стефаненко, Р. К. Серьожникова [та ін.]. – Донецьк : ДВНЗ „ДонНТУ”, 2009. Серія : Педагогіка, психологія і соціологія. – Вип. 5 (155). – Ч. I. – С. 94–100.

46. Тімець О. В. Фахова компетентність учителя географії в системі неперервної професійної освіти / О. В. Тімець // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2008. – № 6. – С. 43–54.

Статті та тези доповідей у матеріалах наукових конференцій

47. Денисик Г. І. Ландшафти річкових долин : правило тріади і осередкові процеси / Г. І. Денисик, О. В. Тімець // Річкові долини: Природа – ландшафти – людина : матер. Українсько-Польського семінару / Чернівецьк. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, Катівіцький відділ Польського Географічного Товариства [та ін.]. – Чернівці – Сосновець : Поліграфічно-видавничий заклад „ПЛІК”, 2007. – С. 23–26.

48. Рева О. М. Розвиток процедур застосування методів розпізнавання образів для визначення маргінальних думок учасників навчально-виховного процесу / О. М. Рева, О. В. Тімець // Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору : матеріали міжн. наук.-практ. конф., (Київ, 26–28 лист. 2009 р.) / Інститут вищої освіти АПН України. – К. : „Гнозис”, 2009 – Додаток 4, Т. III (15). – С. 459–470.

49. Тімець О. В. Пошуково-дослідна діяльність майбутніх учителів географії – якісний показник їх компетентності / О. В. Тімець // *Vědecký pokrok na rozmeří millennium – 2009 : materiály V mezinrodní vědecko-praktická conference (Praga, 27 kvetna – 5 cervna 2009 r.)* / Praga : Publishing House «Education and Science» s.r.o, 2009. – Díl 10. – S. 57–59.

50. Тімець О. В. Професійна діяльність вчителя географії як основа його фахової компетентності / О. В. Тімець // Розвиток наукових досліджень – 2009 : збірн. тез доповідей V міжнар. наук.-практ. конф. (Полтава, 23–25 лист. 2009 р.) / М-во освіти і науки України, Полт. держ. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. – Полтава : В-во „ІнтернетГрафіка”, 2009. – Т. 10. – С. 80–82.

51. Тімець О. В. Становлення і розвиток географічної освіти в навчальних закладах України (XVII – початок XIX століття) / О. В. Тімець // Географія та екологія: наука і освіта : матер. III всеукр. наук.-практ. конф. (Умань, 15 – 16 квіт. 2010 р.) / МОН України, Уманськ. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини [та ін.] / відп. ред. О. В. Тімець. – Умань : Видавець „Сочинський”, 2010. – С. 276–278.

52. Тімець О. В. Сучасні тенденції модернізації географічної освіти / О. В. Тімець // Українська історична географія та історія географії в Україні : матер. міжнар. наук. конф. (Чернівці, 7–10 жовт. 2009 р.) / М-во освіти і науки України, Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, Чернів. відділ Укр. геогр. тов-ва. – Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2009. – С. 181–182.

53. Тімець О. В. Сучасні тенденції розвитку географічної освіти в зарубіжжі / О. В. Тімець // Природно-територіальні та суспільно-географічні комплекси регіонів: історія формування, стан, проблеми, перспективи : матер. всеукр. наук.-практ. конф. (Луганськ, 27–29 травня 2008р.) / відпов. ред.

Ю. О. Кисельов / МОН України, Луганський. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка [та ін.]. – Луганськ : „Альма-матер”, 2008. – С. 187–188.

54. Тімець О. В. Сучасні технології навчання географії і європейська освітня система / О. В. Тімець // Збірн. наук. статей III міжвуз. наук.-прак. конф. (Донецьк, 19 груд. 2007 р.) / М-во освіти і науки України, „Донецький інститут соціальної освіти”, Дон. відділ Укр. геогр. тов-ва. – Донецьк : ДІСО, 2007. – С. 421–427.

55. Тімець О. В. Фахові (географічні) знання – фундаментальна основа теорії і практики розвитку компетентності майбутнього вчителя географії / О. В. Тімець // Наукові пошуки географічної громадськості : вчора, сьогодні, завтра : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Луганськ, 26 – 28 жовт. 2009 р.) / гол. ред. Ю. О. Кисельов / М-во освіти і науки України, Луганськ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка – Луганськ : Видавництво ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2009. – С. 202–204.

56. Тімець О. В. Школьная география и географическая наука – точки соприкосновения и разбежностей / О. В. Тімець // Геоэкологические проблемы современности : доклады 2-ой междунар. научн. конф. (Владимир, 18 – 20 сентяб. 2008 г.) / Владимир. государств. гуманит. ун-т [и др.]. – Владимир – Москва : Владимирский гос. гуманит. ун-т, 2008. – С. 225–227.

АНОТАЦІЇ

Тімець О. В. Теорія і практика формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії у процесі професійної підготовки. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2011.

Дисертація є теоретико-практичним дослідженням проблеми формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії у процесі професійної підготовки. У роботі проаналізовано наукову географічну, психолого-педагогічну літературу для вивчення історії становлення та розвитку географічної освіти й конкретизації змісту понять „компетенція”, „компетентність”, „фахова компетентність” та „компетентнісний підхід”. Аргументовано методологічне підґрунтя формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії, її концептуальні й організаційно-методичні положення. Окреслено критерії, показники й рівні сформованості когнітивного, операційного та особистісного компонентів фахової компетентності.

У роботі запропоновано й обґрунтовано модель реалізації системи формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії, структура якої відображає цілі, зміст, форми й методи, засоби та умови навчання, орієнтовані на реалізацію сучасних вимог до професійної підготовки вчителя географії. Охарактеризовано організаційно-педагогічні умови формування фахової компетентності, проаналізовано зміст навчання, з’ясовано особливості використання методів, засобів і форм навчання; обґрунтовано необхідність інтеграції фундаментальних і спеціальних географічних дисциплін, проведення

аудиторних занять, навчально-польової і фахової педагогічної практики за проблемно-модульною системою, наголошено на необхідності вдосконалення пошуково-дослідницької роботи студентів; описано структуру й зміст та вивчено ефективність упровадження навчально-методичного комплексу. Експериментально доведено ефективність реалізації організаційно-педагогічних умов і навчально-методичного комплексу, а також акцентовано на потребі окреслення перспектив формування і розвитку всіх складників професійної компетентності майбутнього вчителя географії.

Ключові слова: фахова компетентність, покомпонентна структура фахової компетентності, процес професійної підготовки, географічна освіта, формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії.

Тимец О. В. Теория и практика формирования специальной компетентности будущего учителя географии в процессе профессиональной подготовки. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.04 – теория и методика профессионального образования. – Черкасский национальный университет имени Богдана Хмельницкого. – Черкассы, 2011.

Диссертация содержит результаты теоретических и практических основ формирования специальной компетентности в процессе профессиональной подготовки. В работе проанализированы базовые понятия исследования, раскрыты тенденции развития географического образования в вузах и общеобразовательных школах Украины и за рубежом. Разработаны методические аспекты формирования компетентности, показаны возможности усовершенствования данного процесса. Предложена концепция и модель реализации системы формирования специальной компетентности, которая отображает цель, содержание, формы и методы, средства и условия обучения, направленные на реализацию современных требований к профессиональной подготовке учителя географии; определены критерии и показатели эффективности такой подготовки.

Предложена покомпонентная структура специальной компетентности, которая основывается на когнитивном, операционном и личностном компонентах, объединенных мотивационно-ценностной и деятельностной сферами.

Выявлены и обоснованы организационно-педагогические условия формирования специальной компетентности будущего учителя географии, в частности, проанализировано содержание образования, раскрыты особенности использования методов, средств и форм образования, обоснована необходимость интеграции фундаментальных и специальных географических дисциплин, проведение аудиторных занятий, учебно-полевой и педагогической практики на основании проблемно-модульной системы, обосновано необходимость усовершенствования поисково-опытной работы студентов; дана характеристика структуре и содержанию, установлена эффективность внедрения в процесс профессиональной подготовки будущих учителей

географии разработанного учебно-методического комплекса. Экспериментально доказана эффективность реализации организационно-педагогических условий и учебно-методического комплекса, а также обусловлена необходимость раскрытия перспектив формирования и развития всех составных профессиональной компетентности будущего учителя географии.

Ключевые слова: специальная компетентность, покомпонентная структура специальной компетентности, процесс профессиональной подготовки, географическое образование, формирование специальной компетентности будущего учителя географии.

Timets' O. V. Theory and practice of forming professional competence in future teacher of geography in the process of professional preparation. Manuscript.

Thesis for the acquisition of a Doctoral Degree in Pedagogics, speciality 13.00.04. – Theory and Methods of Professional Education. – Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy – Cherkasy, 2011.

This dissertation has theoretical and practical research in the problem of forming professional competence in future teacher of geography in the process of professional preparation, where the necessity of its decision is grounded. Scientific geographical, psychological and pedagogical literature is analysed in-process with the purpose of researching the history of becoming and development of geographical education and specification of maintenance of concepts „jurisdiction”, „competence”, „professional competence”. Grounded methodological subsoil of forming professional competence in future teacher of geography, grounded it in conceptual and organizationally methodical positions. Criteria, indexes and levels being formed operating and personality components of professional competence, are determined. Every component of professional competence has the special jurisdictions in the composition, which provide the attachment of teacher of geography to: the pedagogical environment, students' collective, studying the algorithms of design activity, planning, scientific research and others like that. Exact development of these jurisdictions will allow teachers to be flexibly oriented in the variable terms of labour, be ready to continue education and self-education. In particular the cognitive component of professional competence in future teacher of geography accounts for professional object and map geografic competencies; the operational component accounts for informatively researching jurisdiction; personality component accounts for motivational and valued-semantic jurisdictions.

The ground of methodological, theoretical and practical levels allowed to the author's conception define the leading idea, where the basis is a thesis that the forming of professional competence in future teacher of geography must be examined as a component of the professional preparation of a student, where professional competence is an integral description of personality formation (the presence of motivation to study and valued) and the mastering of professional activities, which are related to his ability to: intelligently apply the complex of knowledge, abilities and methods of occupation of geography, using logical operations (analysis,

synthesis, comparison, generalization) from fundamental and special geographical disciplines and the ability to carry out research activity in the certain circle of questions. In the process of professional preparation, there are values, reasons, purposes, maintenance, self-education and the end results are system creators, the formation of a professional competence, organizational pedagogical terms and the technology of studying process realization of future teachers-geographers are variable constituents which require an improvement on the modern stage. The necessary condition of progress in forming professional competence in the process of professional preparation of future teachers of geography is co-ordination of co-operation, following of semantic, objective, technological and diagnostic functions of structurel all of the tools. Precisely these components must provide implementation of functions to every participant of the noted process.

The model of forming professional competence of future teacher of geography, the structure of which represents modern aims, maintenance, forms, methods, facilities and terms studies, oriented to ward realization of modern requirements for professional preparation of teacher of geography, are offered and grounded in the work. Leading principles for the forming of professional competence of future teacher of geography in the process of professional preparation, certainly are principle of scientific character, professional orientation, solidity, unity of theory and practice with life, intersubject connections and approaches (sinergistical, personality oriented, system, actual). Pedagogical terms forming of professional competence are developed. In particular, maintenance of studies is analysed, the features of the use of methods, facilities and forms of studies are exposed; the necessity of integration of fundamental and special geographical disciplines, is realization of audience employments, the educational-field and professional pedagogical practices after the credit-module system are grounded, the necessity of improvement of searching-experimental work of students is grounded and the structure, maintenance and efficiency of an introduction to studying and methods complex is described. Analysis of the dynamics of their forming draws a conclusion, that pedagogical terms, which realized through module studies, integrated in the study of fundamental, and special geographical disciplines and creation of an innovative students` educational environment provided the formation of a high level of professional competence in most students in the experimental group are inculcated in practice of professional preparation of future teacher of geography. Efficiency of realization of organizationally pedagogical terms and study and methods complex is experimentally well-proven. Also, it is indicated on the necessity of opening prospects of forming and development of all constituents of professional competence of future teacher of geography.

Keywords: professional competence, stage-by-stage component structure of professional competence, process of professional preparation, geographical education, forming of professional competence of future teacher of geography.